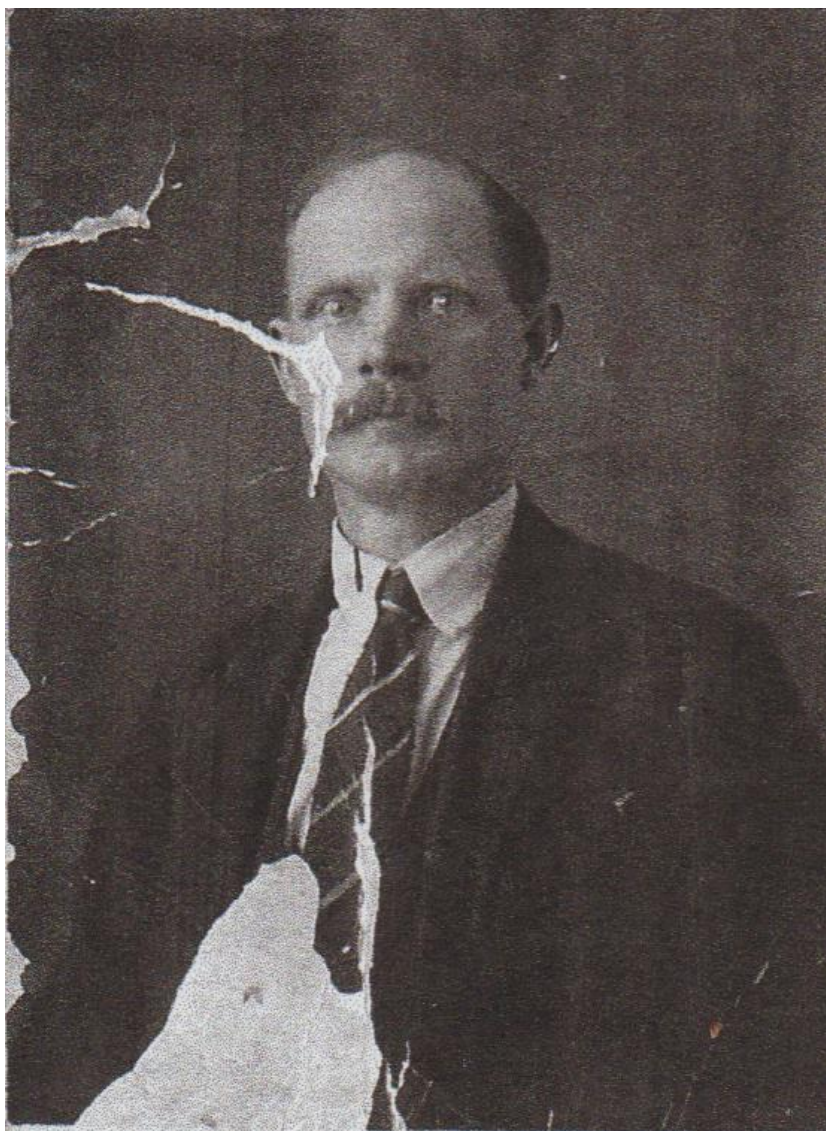

Walter Schneider

***Door de staatsmacht tot zwijgen
gebracht***

Johan van der Veen

INHOUD

VOORWOORD.....	3
'Ontoelaatbare propaganda'.....	4
Revolutie in Europa.....	4
Deventer 1918 – 1919.....	4
Walter Schneider.....	6
Margje Bekendam.....	6
Door Nederland.....	7
Vreemdelingen.....	8
Vakbondsman en vrije socialist.....	9
Met uitzetting bedreigd.....	10
Scheuring en bondsvoorzitter.....	12
Federatieman.....	12
Werkzaam in Deventer.....	14
Ontslagen.....	15
Behouden voor Deventer.....	17
In handen van het kapitalisme.....	18
Verbannen naar Vluchtoord Uden.....	19
Verontwaardiging.....	20
Het Vreemdelingenreglement.....	20
Kamervragen.....	21
Depot Buitenlanders Harderwijk.....	21
Granaten.....	22
Terug in Deventer.....	23
Stateloos.....	24
BIJLAGEN.....	27

Bijlage 1 De familie Schneider.....	27
Bijlage 2 De familie Bekendam.....	28
Bijlage 3 Het gezin van Walter Schneider.....	29
Bijlage 4 Woonplaatsen en adressen.....	30
Bijlage 5 Vluchtoord Uden in 1918.....	31
Bijlage 6 Westwijk ten Zuiden van de Middenweg (detail van bijlage 5).....	32
Bijlage 7 Kamervragen van Harm Kolthek.....	33
Bijlage 8 Margje en Martha in het kamp te Harderwijk.....	34
VERANTWOORDING.....	35
Bronnen.....	35
Wetgeving.....	35
Literatuur.....	35
Interviews.....	36
Illustraties.....	36
Dank.....	36
NOTEN.....	37

VOORWOORD

Dit boekje is de uitvoerige familieverisie van het gelijknamige artikel over Walter Schneider dat in juni 2023 is verschenen in het *Deventer Jaarboek 2023*.

In maart 2021 kwam ik in contact met Tiem van Dalfsen uit Genemuiden. Hij wilde meer weten over de Duitse revolutionair Walter Schneider, die actief was geweest in Deventer en van wie twee dochters waren opgegroeid in Genemuiden. Dit eerste contact was het begin van een speurtocht langs familieleden in Deventer en Genemuiden die Walter nog hadden gekend, en van onderzoek in archieven, kranten en vakbondsbladen.

Al snel werd duidelijk dat Walter een belangrijke rol speelde in de vakbeweging van de eerste twee decennia van de twintigste eeuw. Krantenartikelen berichtten bovendien dat hij begin april 1919 als ongewenst vreemdeling met zijn gezin in Deventer werd opgepakt en vervolgens geïnterneerd werd in Vluchtoord Uden, een voormalige kamp voor Belgische vluchtelingen. Gaandeweg mijn speurtocht besloot ik een artikel over hem voor het *Deventer Jaarboek 2023* te schrijven. Terwijl ik hiermee bezig was, ontstond in februari 2022 het idee om in oktober van dat jaar een familiereünie in het Tapijtmuseum in Genemuiden te houden, om de nakomelingen van Walter over hem, zijn gezin en zijn vakbondsactiviteiten bij te praten. Op 8 oktober 2022 kwamen ongeveer zeventig belangstellenden, het merendeel nakomelingen, bij elkaar. Voor sommigen was het verhaal over Walter Schneider en zijn gezin nieuw, voor de meesten werden flarden geschiedenis aaneengeregen tot een samenhangend geheel. Aan het eind van de bijeenkomst kwam de onvermijdelijke vraag of de familie ook over het verhaal kon beschikken. Ik heb toen een familieverisie beloofd, die nu voor ons ligt.

Voor vragen en opmerkingen kan men zich wenden tot de schrijver: joh.veen@com-paqnet.nl.

Johan van der Veen

Deventer, 27 september 2023

'Ontoelaatbare propaganda'

Onder dit kopje berichtte het *Algemeen Handelsblad* van 3 april 1919:

'Op last van hoogerhand is de fabrieksarbeider W. Schneiders, een Duitscher, deser-teur, die kort voor den oorlog naar Nederland kwam en eerst te 's Hertogenbosch en Zutphen werkte, te Deventer waar hij het laatst woonde, aangehouden, en met zijn vrouw en acht kinderen naar het kamp te Uden overgebracht. Schneiders hield zich bezig met „bolsjewistische” agitaties en zette herhaaldelijk tot staking aan; zijn vrouw was steeds een der voorsten bij de aardappelrelletjes die in den winter te Deventer zijn voorgekomen.'

Ook andere kranten, zelfs in Nederlands-Indië, maakten melding van deze verbanning, waar-toe de autoriteiten in Deventer het initiatief hadden genomen.¹⁾

Revolutie in Europa

In februari 1917 brak de Russische Revolutie uit. Deze begon op Internationale Vrouwendag met een demonstratie van vrouwen in Petrograd tegen het voedselgebrek als gevolg van de oorlog. In oktober van dat jaar grepen de bolsjewieken onder leiding van Lenin de macht.²⁾ Angst maakte zich meester van de Europese machthebbers. Voor miljoenen arbeiders was de Russische Revolutie de voorbode van een nieuw tijdperk, waarin het socialisme definitief over het kapitalisme zou zegevieren.

De revolutie raasde door. Begin november 1918 werd de Duitse keizer tot troonsafstand ge-dwongen. Duitsland werd een republiek. Radicale socialisten wilden er een radenrepubliek naar Russisch model van maken. Dat mislukte, omdat de sociaaldemocratische SPD zich er-tegen verzette. Hongarije kende in het voorjaar en de zomer van 1919 kortstondig een com-munistische radenrepubliek.

In de Rode Week (9 – 16 november 1918), toen Troelstra, de leider van de Sociaal-Demo-cratistische Arbeiderspartij (SDAP), een revolutiepoging deed, leek het er even op dat de revo-lutie niet aan de grenzen van Nederland zou stoppen. Troelstra vergiste zich echter en een omwenteling bleef uit. Voor conservatief en confessioneel Nederland was het overduidelijk dat de SDAP en alles ter linkerzijde ervan een gevaar voor de gevestigde orde vormden.³⁾

Deventer 1918 – 1919

Deventer was een overwegend protestantse garnizoensstad, die eind 1918 32477 inwoners telde.⁴⁾

De kloof tussen de kleine, rijke bovenlaag van de bevolking en de rest, van wie velen op het randje van het bestaansminimum balanceerden, was groot. De Eerste Wereldoorlog had de levensomstandigheden danig verslechterd. Nederland mocht dan neutraal zijn, de mobilisatie betekende voor veel gezinnen het vertrek van de kostwinner en dus armoede. De Neder-landse economie had te lijden onder de Engelse zeeblokkade van Duitsland en het Duitse antwoord hierop, de onbeperkte duikbotenoorlog. De invoer van grondstoffen en levensmid-delen was hierdoor stil komen te liggen. Dit leidde tot grote werkloosheid. Geen werk bete-kende bittere armoede in tijden van grote schaarste.

In de zomer van 1916 werd de Distributiewet van kracht. De rijksoverheid werd verantwoor-delijk voor de toewijzing van essentiële goederen aan de gemeenten en stelde er de maxi-mumprijzen van vast. De gemeentebesturen moesten de behoefte aan die goederen tijdig kenbaar maken en ervoor zorgen dat er steeds voldoende voorraden van beschikbaar wa-ren. Het *Deventer Dagblad* had een aparte rubriek 'Distributie, Rantsoeneering en Maximum-prijzen', waarin nieuws over de distributie en voedselvoorziening was opgenomen. De ge-meente deed in officiële publicaties in de krant mededelingen over de distributie. Zij bracht de burgers eveneens door middel van advertenties van de Brandstoffencommissie en het

Bureau voor Levensmiddelen op de hoogte van het benutten van distributiekaarten en bonnen.⁵⁾

In februari en april 1918 was Deventer het toneel van voedselrelletjes. Arbeidersvrouwen speelden hier een zeer belangrijke rol in. Zij demonstreerden en plunderden bakkerskarren. In augustus van dat jaar zorgde de schaarste aan voedsel en zeep opnieuw voor onrust. De Deventer correspondent van *De Tijd*, Hogenstijn, was de gebeten hond. Hij had aan het begin van die maand een artikel over een overvloed aan aardappelen in Deventer geschreven. Volgens de demonstranten was hierdoor de aanvoer van aardappelen verminderd. Een jodelende menigte trok op 22 augustus naar zijn huis in de Smedenstraat, waar het onder het toezien oog van de politie lang rumoerig bleef.

Begin april 1919 haalden hevige rellen in Deventer zelfs dagenlang de landelijke pers. De oorzaak waren de lage lonen in de gemeentelijke werkverschaffingsprojecten op de Bolwerksweide en aan de Ceintuurbaan. De aanleiding was het besluit van de raad om bij de invoering van de achturige werkdag, met een werkweek van 45 uur, het weekloon van de gemeentearbeiders structureel te verhogen, terwijl de arbeiders in de gemeentelijke werkverschaffing, voor een groot deel gedemobiliseerde soldaten, zich tevreden moesten stellen met een verhoging van vijftig cent per kind jonger dan zestien jaar. *Het Vaderland* schreef:

'Het stille Deventer kent zichzelf niet meer - het schijnt als door een electrischen schok opgewekt uit zijn gezapige rust.'⁶⁾

In de gemeenteraad hadden de progressieve en de behoudende liberalen het voor het zeggen. Beide stromingen leverden elk twee wethouders. De wethouders waren in die tijd leden van de raad. De burgemeester was gematigd progressief-liberaal. Alle op 31 december 1918 zittende raadsleden zouden op 2 september 1919 aftreden. Dan zou een nieuwe raad worden geïnstalleerd, gekozen door middel van het algemeen kiesrecht voor mannen en volgens het stelsel van evenredige vertegenwoordiging.⁷⁾

De SDAP was de enige partij in de raad met socialistische beginselen. Begin april 1918 bestond haar fractie uit vijf leden. Op hun verzoek werd toen een raadsvergadering bijeengeroepen over de nijpende voedselvoorziening in de stad en de relletjes als gevolg daarvan. Deventer kende ook een actieve anarchistische Vrije Socialisten-Vereeniging. Zij wees deelname aan verkiezingen principieel af. In mei 1918 werd er een afdeling van de Socialistische Partij (SP) opgericht. Zij streefde een vrijheidslievend socialisme na en moest niets van de SDAP hebben. De partij onderscheidde zich van de vrije socialisten door een hechtere organisatie en deelname aan verkiezingen. De landelijk voorman van deze partij was Harm Kolthek. Eind 1918 telde de SP-afdeling ongeveer driehonderd leden. In januari 1919 werd de Deventer afdeling van de Communistische Partij in Nederland (CPN) opgericht. Op 1 april van dat jaar telde deze 21 leden. Voor de raadsverkiezingen van mei 1919 gingen SP en CPN een lijstverbinding aan. De SP behaalde vier zetels. De CPN liep vanwege deze lijstverbinding een zetel mis. De SDAP behaalde bij de raadsverkiezingen vijf zetels.⁸⁾

Arbeiders links van de SDAP waren doorgaans lid van vakbonden, die verwant aan of aangesloten waren bij het revolutionair-socialistische Nationaal-Arbeidssecretariaat (NAS). Deze bonden werkten in Deventer samen in de overkoepelende Deventer Bestuurdersbond (DBB). Hiervan was de uit Groningen afkomstige vrije socialist Harm Kolthek in de periode 1902 – 1907 voorzitter geweest. Hij had toen een belangrijke rol bij stakingen en arbeidsconflicten gespeeld. Na zijn vertrek bleef hij populair onder de Deventer arbeiders. Velen van hen stemden dan ook op 'zijn' SP. Sociaaldemocratische arbeiders waren lid van NVV-bonden (Nederlands Verbond van Vakverenigingen), die samenwerkten in de Nieuwe Deventer Bestuurdersbond (NDBB).⁹⁾

De DBB en de afdelingen van de niet partijgebonden Revolutionair Socialistische Vrouwenvereniging, van de Vrije Socialisten-Vereeniging, de SP en de Internationale Anti-Militaristi-

sche Vereeniging (IAMV) werkten samen in het plaatselijk Revolutionair Socialistisch Comité tegen den oorlog. Begin 1919 trad de afdeling van de CPN eveneens toe.¹⁰⁾

De mislukte revolutiepoging van Troelstra in november 1918 ging betrekkelijk rustig aan Deventer voorbij. Conservatief en confessioneel Deventer organiseerde zich in het Comité van Orde, dat paal en perk wilde stellen aan de eisen van de revolutionairen en een eventuele werkstaking door middel van vrijwilligers wilde breken. De burgemeester riep de weerbare mannen op om zich bij de Deventer Burgerwacht aan te sluiten. Het Oranjegezinde deel van de bevolking vierde op 28 november 1918 uitbundig dat het rode gevaar geweken was. Het nam deel aan een nationale manifestatie. Het hoogtepunt was een grote optocht door de stad met 44 deelnemende groepen. Daaronder waren militairen, politieke partijen, sportverenigingen en leerlingenverenigingen van middelbare scholen. Vanuit Terwolde deed muziekvereniging Ons Genoegen mee.¹¹⁾

Walter Schneider

Walter Schneider werd op 19 mei 1879 in het Duitse Remscheid-Handweiser geboren als zoon van vijlenkapper (*Feilenhauer*) Gustav Albert Schneider en Aline Söhngen. Bij zijn geboorte had het echtpaar al een dochter. Na Walter werden er nog vier zonen en vijf dochters geboren. Een zoontje en een dochtertje stierven al op jonge leeftijd. Zie ook bijlage 1. Walter groeide op in Remscheid-Lennep, in de Hermannstraße. Mogelijk is daar de kiem gelegd voor zijn latere activisme. In een artikel uit 1908, gewijd aan de algemene werkstaking, voert Walter zijn lezers mee naar de grote vijlenkappersstaking rond 1890 in Remscheid en omgeving. Hoewel hij toen een kind was, herinnerde hij zich die staking nog goed: hij leefde, jong als hij was, met de beweging mee. De vijlenkappers eisten een zeer forse loonsverhoging. De stakers kregen met onderkruiperij van de confessionelen in de landelijke gebieden te maken. Dankzij de solidariteit van de vijlenslijpers en -smeden leek de overwinning na maandenlange strijd binnen handbereik. Maar helaas pleegde de voorzitter van de vijlenkappers verraad.

Op de *Personalbogen* van Walter, waarop zijn verblijfplaatsen vanaf 22 juni 1896 zijn bijgehouden, wordt als beroep vormer vermeld. Een zandvormer, ijzergieter of staalvormer, maakte in een houten bekisting mallen van zand waarin ijzer werd gegoten. Op enkele korte onderbrekingen na woonde hij vanaf voornoemde datum de meeste tijd bij zijn ouders thuis in de Hermannstraße.

Op 12 november 1900 vertrok hij naar de Kirchhofstraße 14 in Elberfeld-Sonnborn bij Wuppertal.¹²⁾

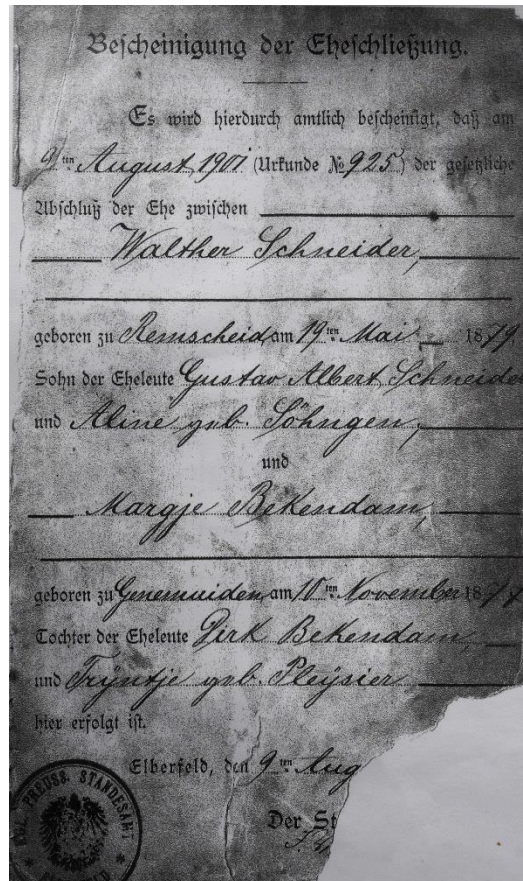
Margje Bekendam

Margje, de toekomstige echtgenote van Walter Schneider, werd op 10 november 1877 te Genemuiden geboren als dochter van Trijntje Pleijsier en de arbeider en matter (mattenmaker) Dirk Bekendam. Bij haar geboorte telde het gezin al vijf kinderen: drie jongens en twee meisjes. Na Margje werden er nog twee jongens geboren. De eerste overleed binnen een maand na zijn geboorte. Ruim twee jaar later zag de volgende zoon, die naar zijn overleden broertje Jan Barteld genoemd werd, het levenslicht. Zie ook bijlage 2.

Vijf van de zeven kinderen zouden op zoek naar werk gaan in de buurt van Wuppertal. De oudste zoon Albert vertrok op 2 mei 1889 als vijftientigjarige naar Duitsland. Waar hij ging wonen, vermeldt het bevolkingsregister van Genemuiden niet. Wel staat vast dat hij zich permanent in Duitsland vestigde. Want tijdens de Eerste Wereldoorlog waren kinderen van hem, geboren in Elberfeld en in het nabijgelegen Vohwinkel, enige tijd bij hun grootvader Dirk in Genemuiden ondergebracht. In het adresboek van Elberfeld van 1901 is Albert als fabrieksarbeider in de Remigiusstraße 14 opgenomen. De zonen, Jan en Hendrik, vertrokken rond de kerstdagen van 1891 naar Duitsland. Jan keerde binnen twee jaar naar Genemuiden

terug. Hendrik komen we in het adresboek van Elberfeld van 1898/1899 tegen. Hij staat te boek als Heinrich Bekendam, knecht, Elisenhöhe 2. Annigje, de oudste dochter, vertrok in mei 1892 naar Hoogeveen. Zij keerde omstreeks 20 oktober 1893 terug naar Genemuiden om meteen daarop met haar zusje Margje naar Duitsland te gaan. In welke plaats zij zich vestigden, vermeldt het bevolkingsregister niet. Waarschijnlijk gingen ze naar Elberfeld of omgeving. Margje kwam begin december 1896 terug naar Genemuiden. Rond 15 december 1899, mogelijk na een verblijf van iets meer dan zeven maanden in Hoogeveen, vertrok ze opnieuw naar Duitsland. Annigje, naaister van beroep, kwam eind november 1900 via Hoogeveen terug in Genemuiden. Zij trouwde daar op 7 februari 1901 met de uit Spanga, gemeente Weststellingwerf, afkomstige arbeider Harmen Schaap, die op dat moment in Elberfeld-Sonnborn woonde. Acht dagen later trad haar broer, de al genoemde Hendrik, eveneens in Genemuiden in het huwelijk met Grietje Siebert. Hendrik was op dat moment boerenknecht in Elberfeld-Sonnborn. Zijn kersverse zwager Harmen Schaap was één van de getuigen bij hun huwelijk. Op 13 mei 1901 werd Annigje wegens vertrek naar Duitsland uit het bevolkingsregister van Genemuiden geschrapt. Ongetwijfeld voegde zij zich bij haar man Harmen in Elberfeld-Sonnborn.

Grietje en Hendrik keerden begin mei 1903 vanuit Duitsland terug in Genemuiden. Daar vestigde zich in de loop van mei 1911 ook het echtpaar Schaap met de twee in Elberfeld geboren dochters. Margje, van beroep dienstbode, trouwde op 9 augustus 1901 in Elberfeld met de zandvormer Walter Schneider. Een van de twee getuigen was haar broer Hendrik Bekendam, koetsier, woonachtig in Elberfeld, Kirberg 458. Margje zelf woonde op de Nützenberger Strasse 154.¹³⁾

Bladzijde uit het 'trouwboekje' van Walter en Margje.

Door Nederland

Op 19 augustus 1901 week het jonge paar uit naar Nederland, omdat Walter niet als dienstplichtige ingelijfd wilde worden in het 161ste Regiment Infanterie. Waarschijnlijk gingen ze naar Genemuiden.

Walter en zijn zwangere vrouw vestigden zich op 24 september 1901 in Zwolle. Margje beviel op 30 oktober 1901 bij haar ouders in Genemuiden van haar eerste kind, een meisje dat de naam Aline kreeg. Omdat Walter verhinderd was, deed grootvader Dirk in gezelschap van twee getuigen aangifte. In Zwolle woonde het gezin eerst in het Achterom en daarna aan de Kleine Baan. Walter was hier als zandvormer werkzaam in de IJzergieterij en Machinefabriek Wispelweij.

Walter en Margje vertrokken in maart 1902 naar Den Bosch. De kleine Aline werd vanwege de onzekere toekomstperspectieven van Walter bij haar grootouders in Genemuiden achtergelaten. In Den Bosch woonden Walter en Marge op twee adressen in het stadscentrum: eerst op Koksche Poort 414 en daarna op Zuid-Willemsvaart 282. Op het laatstgenoemde adres werd op 29 oktober 1902 zoon Dirk geboren.

Op 13 mei 1903 vestigde het jonge gezin zich in het centrum van Breda, in de Karrestraat. Lang bleef het gezin niet in Breda. In december van dat jaar vertrokken ze naar Alkmaar.

In Alkmaar vestigde het gezin zich in de Overdiestraat. Daar werd op 30 januari 1904 zoon Jan geboren. Ook het verblijf in Alkmaar was maar van korte duur. Het gezin vertrok op 23 november naar Middelburg.

In Middelburg woonden ze op Bree 119 in het centrum van de stad. Walter werkte bij de NV Middelburgsche IJzergieterij en Machinefabriek van Boddaert. In Middelburg werd op 11 april 1905 Hendrik geboren. Begin juli van dat jaar vertrok het gezin naar Schoten bij Haarlem. Daar vestigden de Schneiders zich in de Kloosterstraat 43^{rood}. Rood wil zeggen dat het een bovenwoning was. Het bevolkingsregister vermeldt dat Walter in Schoten als zandvormer werkzaam was in de ijzerfabriek van Jacobs. Het gaat hier waarschijnlijk om de machinefabriek van W.H. Jacobs in de Veerpolder, waar stoomwerktuigen werden gemaakt. Dit bedrijf exploiteerde eveneens de scheepswerf Hubertina. Op 6 oktober 1905 werd Aline, die nog steeds in Genemuiden woonde, officieel uit het bevolkingsregister van Schoten uitgeschreven. Vier dagen later werd ze als kleindochter ingeschreven bij het gezin van haar grootvader in Genemuiden. Bij grootvader Dirk, die in november 1904 weduwnaar was geworden, woonden naast Aline nog drie volwassen, ongehuwde kinderen: Jan, Wichertje en Jan Barteld. Nog geen twee maanden na Alines uitschrijving overleed haar jongste broertje Hendrik. Precies een jaar na zijn geboorte werd op 11 april 1906 in Schoten opnieuw een zoon geboren, die eveneens de naam Hendrik kreeg.

Vanuit Schoten vertrok de familie Schneider naar Amsterdam. Daar vestigden zij zich eind mei 1907 in de Nieuwe Oostenburgerdwarstraat 7 tweehoog. Daarna woonden ze op twee adressen in de Oostenburgerachterstraat: vanaf 12 februari 1912 op nummer 16 tweehoog, daarna vanaf 20 april 1912 op nummer 16 huis. In Amsterdam werden vier kinderen geboren: op 7 oktober 1907 Trijntje, die maar zeven maanden oud zou worden; Albert op 23 november 1908; Trijntje op 29 mei 1911 en Klara op 24 juli 1912. De in Alkmaar geboren Jan overleed op 29 april 1909, op vijfjarige leeftijd.

In mei 1913 vertrok het gezin van Amsterdam naar Zutphen. Daar woonden ze in het centrum op het adres Polsbroek 225. Volgens het bevolkingsregister was Walter nog steeds zandvormer. Aangezien hij vanaf eind juni van dat jaar in Deventer actief was als vakbondsmann, kunnen we ervanuit gaan dat hij in Zutphen woonde en in Deventer werkte. In Zutphen werd op 25 augustus 1913 dochter Helena geboren.

Half januari 1914 vestigden Walter, Margje en de kinderen zich op het adres Bergschild 29 in Deventer. Hier werd op 13 oktober van dat jaar zoon Jan geboren en op 20 januari 1918 Walther. Trijntje vertrok in maart 1918 naar Genemuiden. Zij werd evenals haar zus Aline in het gezin van haar grootvader opgenomen. Ook het vertrek van Trijntje had waarschijnlijk te maken met het aantal gezinsleden dat Walter moest voeden. De bij opa wonende vrijgezellen, oom Jan, de stadsomroeper van Genemuiden, en tante Wichertje hebben een belangrijke rol in de opvoeding van de beide meisjes gespeeld.¹⁴⁾ Zie ook de bijlagen 3 en 4.

Vreemdelingen

Volgens de Duitse wetgeving had Margje door haar huwelijk met Walter de Duitse nationaliteit gekregen. In Nederland sloot de wetgeving daar naadloos op aan. Walters nationaliteit bepaalde ook die van de kinderen.

In de bevolkingsregisters van de verschillende gemeentes, over de periode 1901 – 1914, zijn geen directe verwijzingen naar de nationaliteit van de familie Schneider te vinden. Alleen Walter is als niet-Nederlander herkenbaar, omdat in alle registers behalve dat van Deventer achter zijn geboorteplaats de voor vreemdelingen verplichte vermelding van het geboorteland staat.

Bij de vestiging van de familie Schneider in Nederland was de Vreemdelingenwet van 1849 van kracht. De naleving en uitvoering ervan lieten veel te wensen over. Vreemdelingen die in Nederland toegelaten wilden worden, moesten 'voldoende middelen van bestaan hebben, of door werkzaamheid kunnen verkrijgen'. Verder moesten zij beschikken over een geldig

buitenlands paspoort of geleibrief. Bij gebrek aan deze documenten konden vreemdelingen toegelaten worden 'op bloote aanmelding', waarbij een bewijs van bekendheid, getekend door twee of meer bij de politie bekende personen, geëist kon worden. Wie aan het bovenstaande voldeed, had recht op toelating en kreeg een reis- en verblijfspas. Deze werd door het hoofd van de politie in de gemeente van eerste aankomst uitgereikt en moest iedere drie maanden worden verlengd. Vreemdelingen die een gevaar voor de openbare orde vormden konden worden uitgezet; of de overheid kon hun een verblijfplaats binnen het Koninkrijk aanwijzen of hun het verblijf op bepaalde plaatsen ontzeggen. In de wet was tevens opgenomen dat zij niet van toepassing was 'op den binnen het Rijk gevestigden vreemdeling, die met eene Nederlandsche vrouw is gehuwd of gehuwd geweest en uit haar een kind of kinderen heeft, in Nederland geboren'.

Kennelijk was de laatstgenoemde bepaling niet van toepassing op Walter en Margje. Waarschijnlijk had dit te maken met het feit dat zij na hun huwelijk beiden als vreemdelingen het land waren binnengekomen. Hoe het ook zij, de autoriteiten zouden deze wet gebruiken om de rode Walter in het gareel te houden.¹⁵⁾

Vakbondsman en vrije socialist

Walter was omstreeks 1903 in Den Bosch al actief in de bij het NAS aangesloten Algemene Nederlandse Metaalbewerdersbond (ANMB). We komen hem in *De Metaalbewerker*, het bondsorgaan, tegen in de verantwoording van de reiskosten over de periode 1 december 1902 tot en met 31 maart 1903. Ook schreef hij regelmatig in dit blad, onder de afkortingen W. S., W. Sch. en W. Schn.

Half maart 1903, kort na afloop van een staking bij de IJzer- en Metaal Gieterij George Dufay en Zoon in Den Bosch, riep hij zijn kameraden daar op om de vakbond trouw te blijven en niet toe te staan dat de directie nog meer mensen op straat zou zetten.

Begin mei van dat jaar oefende hij scherpe kritiek uit op de slechte arbeidsomstandigheden bij IJzer- en Metaalgieterij J. de Bakker in Oosterhout. Volgens Walter waren de arbeiders daar ook nog eens minimaal 35% van hun loon kwijt aan de gedwongen winkelnering bij hun patroon. Werkte Walter hier korte tijd?

Daarna richtte hij zijn pijlen op de Doetinchemse IJzergieterij. De lezers van het bondsblad konden via ingezonden brieven meegenieten van een discussie tussen Walter, die inmiddels in Breda woonde, en de directeur van dit bedrijf. Aanleiding was de sollicitatie van Walter, die als gevolg van zijn deelname aan de staking bij Dufay zonder werk zat. Hij werd aangenomen, maar besloot het aanbod af te slaan. De mannen verschilden van mening over de aard van het aangeboden werk, over Walters beloning en over het loon van de sjouwers.

In december 1903 deed hij in het bondsorgaan een oproep aan de Alkmaarse metaalarbeiders om daar opnieuw een afdeling op te richten. Dat deze oproep succesvol was, blijkt uit het feit dat er amper twee maanden later sprake was van een herrezen afdeling Alkmaar. Als dichter was Walter minder succesvol. Want in *De Metaalbewerker* van eind maart 1904 liet de redactie onder het kopje 'Correspondentie' weten:

'W. Schn. te Alkmaar.- Met alle respect voor uwe goede bedoeling, kan ik toch dat gedicht niet plaatsen. Ik zou u wel in overweging willen geven, u eerst nog wat te oefenen in korte eenvoudige rijmpjes. Misschien dat we dan later van uw gaven wel eens gebruik kunnen maken. RED.'¹⁶⁾

De verhuizing van Walter van Alkmaar naar Middelburg in november 1904 werd in *De Metaalbewerker* bekendgemaakt.

Op 1 januari 1905 werd gemeld dat er in Middelburg, na een toespraak van 'een onzer vroegere verspreide leden', een afdeling met zestien leden was opgericht. Waarschijnlijk gaat het ook hier om een heroprichting, omdat er in de eerste maanden van 1904 nog sprake van een

afdeling Middelburg was. Walter keek in februari 1905 met voldoening op de stille aanwas van het ledental terug. Hij deelde mee dat op de laatste afdelingsvergadering besloten was de werkgevers nog voor Pasen aan te schrijven om de algemeen erkende christelijke feestdagen uitbetaald te krijgen. Hij eindigde zijn bijdrage met de oproep dat men zich als nieuw lid bij hem kon laten inschrijven.¹⁷⁾

Met uitzetting bedreigd.

In Middelburg kwam Walter niet alleen in conflict met zijn werkgever, maar ook met de autoriteiten. Op 11 mei 1905 vroeg de procureur-generaal in Den Haag de commissaris van politie te Middelburg schriftelijk om advies over een verzoekschrift van Walter Schneider, gericht aan de minister van Justitie. Een dag later stuurde de commissaris dit verzoekschrift terug met het gevraagde advies en een uitvoerige toelichting. De exacte inhoud van het verzoekschrift is niet bekend. Uit de context valt op te maken dat Walter dit verzoekschrift had opgesteld, omdat hij niet over de juiste papieren beschikte.

De commissaris kwam, volgens de toelichting, op zaterdagavond 6 mei in de Lange Delft een onbekende persoon tegen die met een vliegend blaadje (vlugschrift) colporteerde. Daarop gelastte de commissaris de agent die met de surveillance in deze straat belast was, om de colporteur aan te zeggen naar het bureau te komen. Niet lang daarna werd iemand binnengebracht, die op hoge toon vroeg waarom hij op het politiebureau moest komen. De commissaris antwoordde hierop dat hij wilde weten wie hij was en wat hij verkocht. Daarop overhandigde hij een blaadje met de titel *Bellen Blazen*¹⁸⁾. Hij zei Walter Schneider te heten; hij was werkman en woonde op de Bree. Verder uitte hij zich, volgens de commissaris, zeer onbeschoft:

‘Ik heb met ‘t opgeven van mijn naam op een Politie Bureau niets te maken, als je meer van me hebben wilt laat je mij maar voor het gerecht komen.’

Daarop vroeg de commissaris of hij Duitser was. Toen Walter dit bevestigde, zei de commissaris dat hij als vreemdeling verplicht was zijn naam op te geven. Bovendien droeg hij hem op om binnen een week met zijn papieren op het bureau te komen. Zo niet, dan liep Walter het risico om over de grens te worden gezet.

De woensdag erop kwam Walter naar het bureau in het gezelschap van de uitgever en de redacteur van het vrij-socialistische blad *De Toekomst*¹⁹⁾, ‘een gemeen schimpweekblad’. Walter sloeg nu een heel andere toon aan en overhandigde de commissaris zijn trouwboekje, waarin zijn naam, geboorteplaats en -datum vermeld stonden en waaruit bleek dat hij op 9 augustus 1901 in Elberfeld was getrouwd met de in Genemuiden geboren Margje Bekendam. De commissaris gaf Walter te kennen dat hij voorlopig in Middelburg kon blijven. De commissaris had intussen ook nadere informatie over Walter ingewonnen. Hij was werkzaam geweest in de ijzergieterij van jonkheer Boddaert, waar hij was ontslagen omdat hij op 1 mei niet was komen werken. Hij wilde de eerste mei vieren.

De voormalige werkgever gaf de volgende omschrijving van Walter:

‘Het is een ploert van een kerel, die thans de strijd tegen de fabriek waar een goede geest onder de werklieden heerscht zal aanvragen en daarvan reeds blijken heeft gegeven door het plaatsen van een ingezonden stuk in de Toekomst van Zaterdag en zich heeft uitgelaten een brochure van de fabriek uit te geven.’

Ook de commissaris achtte Walter een gevaar voor de Middelburgse werklieden. Hij vreesde dat Walter nu meer aan opruiing zou gaan doen dan toen hij nog bij Boddaert werkte. Walter zat dus zonder werk. Bij Maatschappij De Schelde in Vlissingen wilde men hem naar eigen zeggen niet hebben vanwege zijn socialistische ideeën. Hij had de commissaris wel

29 Oct. 1902; en te Alkmaar op 30 Jan. 1904
en en te Middelburg op 11 April 1905.

Zijn verblijf hier te lande is oorzaak
geworden van het verzuimen zijner militie-
plichten in Duitschland, terwijl hij tot
zijn spijt indertijd heeft verzuimd te Zwolle
een verblijfpas aantevragen.

Thans vraagt de Commissaris van
Politie te Middelburg hem naar zijne
papiereren, die hij natuurlijk niet bezit,
en dreigt hem, trots hij voldoende mid-
delen van bestaan heeft, met uitzetting
na verloop van één week.

Aangezien dit tot gevolg zou hebben
het tot den bedelstaf brengen van vrouw
en kinderen, is hij zoo vrij, Uld., als
hoofd der gemeente alwaar hij het eerst
is aangekomen, alnog te verzoeken hem
eene verblijfpas te ~~verzoeken~~ verstrekken,
teneinde deze alhier te kunnen inleveren.

Middelburg, 8 Mei 1905

Adres: Broe 119.

Walter Schneider

Tweede bladzijde van het verzoekschrift aan de commissaris te Zwolle.

laten weten dat hij zou gaan colporteren met *Het Volksdagblad*.

De commissaris gaf het advies om Walter uit Nederland te verwijderen, omdat hij zich onvoldoende kon legitimeren en een gevaar voor de orde en veiligheid vormde. Daartoe zou hij echter niet overgaan, voordat de procureur-generaal een beslissing had genomen. Het ingenomen pamflet *Bellen Blazen* en *De Toekomst* met het ingezonden stuk werden bij het advies gevoegd.

Enkele dagen later stuurde de commissaris een brief van iemand uit Vlissingen door naar de procureur-generaal, waarin ook nog bijzonderheden over Walter waren vermeld. Walter stuurde naar aanleiding van zijn onfortuinlijke ontmoeting met de commissaris van politie in Middelburg niet alleen een verzoekschrift naar de minister van Justitie. Op 8 mei benaderde hij eveneens de commissaris van politie in Zwolle. Hij schreef dat hij zich in 1901 met zijn vrouw in Zwolle had gevestigd, waar hij bij de firma Wispelweij had gewerkt. Vervolgens somde hij de verhuizingen en de geboortes van zijn kinderen op. Twee alinea's geven de kern van zijn problemen aan:

'Zijn verblijf hier te lande is oorzaak geworden van het verzuimen zijner militieplichten in Duitschland, terwijl hij tot zijn spijt indertijd heeft verzuimd te Zwolle een verblijfpas aantevragen.

Thans vraagt de Commissaris van Politie te Middelburg hem naar zijne papiereren, die hij natuurlijk niet bezit, en dreigt hem, trots hij voldoende middelen van bestaan heeft, met uitzetting na verloop van één week.'

Aangezien uitzetting zou betekenen dat zijn vrouw en kinderen tot de bedelstaf zouden worden veroordeeld, verzocht hij de commissaris van de eerste gemeente waar hij zich had gevestigd, om een verblijfpas, die hij dan in Middelburg kon inleveren.

De commissaris van politie in Zwolle stuurde deze brief op 12 mei naar zijn collega in Middelburg met het verzoek om Walter mee te delen dat hem geen verblijfpas uitgereikt kon worden. Hij moest zijn verhuisbiljet maar opvragen bij die gemeente waar hij het laatst had gewoond. Begin juni stuurde de commissaris van Middelburg het verzoekschrift terug naar Zwolle.

Op het advies van de commissaris te Middelburg antwoordde de procureur-generaal eind mei dat de minister van Justitie zijn opvatting deelde dat er vooralsnog geen redenen waren om Walter Schneider uit te wijzen. Hij raadde de commissaris aan Walter duidelijk te maken dat, als hij niet op korte termijn vast werk vond, beschouwd zou worden als vreemdeling zonder middelen van bestaan, die het land moest verlaten en het gevaar liep naar Duitsland uitgewezen te worden.

Het bovenstaande sluit aan op de familieoverlevering, dat Walter een uitstekend vakman was, die vanwege zijn grote rechtvaardigheidsgevoel zijn mond niet kon houden en regelmatig betrokken was bij het organiseren van stakingen. Ontslag betekende dat hij een nieuwe baan moest zoeken en dat het gezin moest verhuizen. Hieraan kunnen we toevoegen dat hij ook nog het risico liep om bij werkloosheid als vreemdeling zonder middelen van bestaan uitgewezen te worden naar Duitsland.²⁰⁾

Scheuring en bondsvoorzitter

De mislukte spoorwegstaking van 1903 toonde aan dat de vakbeweging in twee kampen verdeeld was: enerzijds de onafhankelijken of vrijen die door middel van de algemene werkstaking een maatschappelijke omwenteling wilden, anderzijds de modernen die streefden naar sociale hervormingen. De vrijen waren verwant aan Domela Nieuwenhuis, de modernen aan de SDAP van Troelstra. De strijd tussen beide richtingen zou in 1906 uitmonden in de oprichting van het NVV.

In januari 1904 bracht het NAS de zogeheten 'scheurcircular' uit. Hierin werden de tegenstanders getart om een eigen organisatie te stichten; radicalen werden opgeroepen om de moderne bonden te verlaten en zich aan te sluiten bij het NAS.

Onder dit gesternte kwam tijdens de Paasdagen van 1905 in Amsterdam het congres van de ANMB bijeen. Eind 1904 telde de bond 22 afdelingen met tezamen 660 leden. De afgevaardigden spraken zich uit voor afscheiding van het NAS en herriepen het besluit van het vorige congres om binnen de bond propaganda voor het antimilitarisme te maken. Verder werd er besloten om een begin te maken met een werkloosheidskas, waarin de leden vijf cent per week moesten storten. In juni bekrachtigden de leden deze besluiten in een referendum. Het gevolg van het afscheidingsbesluit was dat de afdelingen Amsterdam, Dordrecht en Rotterdam met in totaal ongeveer 140 leden de bond verlieten. Walter verliet de bond niet. In februari 1906 blikt hij als bondsvoorzitter terug op het jaar 1905. Hij schreef over de afdelingen die als gevolg van de interne strijd in de zomer van dat jaar de bond hadden verlaten en een nieuwe organisatie, de Federatie, hadden gesticht. Dat zij niet verloren waren gegaan voor de strijd tegen het kapitalisme, beschouwde hij als een pleister op de wonde. Tot slot constateerde hij dat de bond zich in de tweede helft van 1905 had weten te herstellen: het aantal leden bedroeg toen 170 meer dan voor het congres van 1905.²¹⁾

Binnen de ANMB werd nu de discussie actueel of men zich al dan niet bij het NVV zou moeten aansluiten. Walter voelde daar als vrije socialist en radicaal vakbondsman niets voor. Deze vraag kwam op 15 en 16 april 1906 tijdens het door Walter voorgezeten congres in Haarlem aan de orde. Het congres verwierp aansluiting bij het NVV. De leden hadden echter in een referendum het laatste woord over de besluiten van het congres.

De uitslag daarvan werd in *De Metaalbewerker* van 23 juni bekend gemaakt: 311 leden hadden voor aansluiting gestemd, 175 tegen en 65 blanco. In diezelfde *Metaalbewerker* kondigde het bestuur van de afdeling Haarlem via een advertentie een afdelingsvergadering enkele dagen later aan, met de vraag: 'Kunnen wij nog langer lid van den bond zijn?' Op deze bijeenkomst, voorgezeten door Walter, sloot de afdeling Haarlem van de ANMB zich aan bij de Federatie. Dertig van de 46 leden waren afwezig. Walter probeerde later in een ingezonden brief in *Het Volksdagblad* het verwijt te ontzenuwen dat de vergadering hiertoe niet had mogen besluiten.²²⁾

Federatieman

Walter werd nu actief in de Landelijke Federatie van Metaalbewerkeren, die aangesloten was bij het NAS en die niets van de modernen van het NVV en de daaraan verwante SDAP moest hebben. Bij haar oprichting op 1 oktober 1905 waren er vijf afdelingen, waaronder die van Deventer. Het aantal leden bedroeg 250. Het eerste jaar kwamen er zeven nieuwe afdelingen bij. Het aantal leden nam met ruim honderd toe. Al meteen na zijn overgang naar de

Federatie kwam Walter in ingezonden stukken in *De Arbeid*, het weekblad van het NAS, met forse kritiek op de moderneren. Bij een aantal gelegenheden vertegenwoordigde hij zijn nieuwe bond. Hij ging in debat met de moderneren, trad op als spreker en probeerde enkele malen een nieuwe afdeling op te richten.²³⁾

In de periode 1907-1910 schreef Walter onder de afkortingen W. S., W. Sch. en W. Schn. een reeks artikelen in *De Metaalarbeider*, het weekblad van de Federatie. Het gaat om hoofdartikelen, die soms uit meerdere afleveringen bestaan, om verhandelingen, beschouwingen in de rubrieken Binnen- en Buitenland, en een enkele maal om een ingezonden brief. Ook schreef hij een feuilleton in zeven afleveringen over de modelfabrieken, waarin hij afrekende met deze instellingen, die te positief werden beschreven door de 'aan het kapitaal verkochte pennelikkers' van de burgerlijke pers. In zijn artikelen, ook in de vaak over Duitsland handelende buitenlandbeschouwingen, verkondigde hij de standpunten van de vrije, anarchistische vakbeweging. Hij was voor directe actie, door de arbeiders zelf, en voor de algemene werkstaking als middel om het kapitalisme omver te werpen. Hij verafschuwde de godsdienst, de kerk en het militarisme als belangrijkste steunpilaren van het grootkapitaal. In vrijwel al zijn bijdragen keerde hij zich fel tegen de moderne vakbeweging, de bonden aangesloten bij het NVV. Ook haalde hij veelvuldig uit naar de SDAP. Natuurlijk pakte hij ook hun Duitse zusterorganisaties aan. Zijn aanvallen op de moderneren waren vaak van persoonlijk aard, waarbij hij vergaande beschuldigingen zoals corruptie niet schuwde. Uit enkele opmerkingen van de redactie richting Walter zou kunnen blijken dat hij geen redactielid was.²⁴⁾

De moderneren lieten de aantijgingen van Walter niet over hun kant gaan. Het kader van de ANMB reageerde in het eigen bondsblad en zette hem weg als het 'enfant terrible' van de Landelijke Federatie en als 'onze Troubadour'. De laatste term werd meerdere malen geringschattend gebruikt. Was het een verwijzing naar Walters liefde voor het zingen? Of had deze scheldnaam te maken met zijn Duitse accent? In 1909 werd hij namelijk in het sociaaldemocratische *Volk* onderuitgehaald, omdat hij tijdens een debatvergadering van de moderne metaalbewerkerbond in Dordrecht zo buitenlands debatteerde dat hij zo nu en dan werd uitgelachen.²⁵⁾

De Arbeid meldde op 28 december 1907 dat Walter als bibliothecaris deel uitmaakte van het landelijk NAS-bestuur. Hoelang hij deze functie vervulde en wat de exacte inhoud ervan was, is onbekend. Een van zijn medebestuurders was Harm Kolthek, die als eerste secretaris fungeerde. Walter schreef ook bijdragen in het *Jaarboekje 1908* en in het *Jaarboekje 1910* van de Landelijke Federatie.²⁶⁾

In 1910 begon het aantal bijdragen van Walter in *De Metaalarbeider* drastisch te verminderen. De reden hiervan is onbekend. Het lijkt erop dat hij minder actief werd in de Federatie. Een moderne tegenstander van hem schreef dat hij was 'heengegaan'.²⁷⁾

Eind 1910 werd Walter in zijn woonplaats Amsterdam actief als secretaris van het Socialistisch Propagandakoor De Volksstem, dat in september 1911 een groots socialistisch zang- en muziekfeest in het Paleis voor Volksvlijt wilde houden.

Half april 1911 liet Walter namens de ledenvergadering in een ingezonden mededeling in *De Vrije Socialist* weten dat het koor noch aan de 1 meiviering van het Plaatselijk Arbeidssecretariaat (PAS, de plaatselijke overkoepelende samenwerking van NAS-bonden) noch aan het meifeest van het meicomité zou meewerken. In een ingezonden stuk op persoonlijke titel in hetzelfde nummer van deze krant gaf hij zijn visie op het ontstaan van de twee rivaliserende 1 mei-organisaties in Amsterdam. In 1908 had de afdeling van de Federatie, mede op zijn aandringen, voorgesteld om het PAS een referendum te laten houden over de overname van de 1 meiviering door deze samenwerkende NAS-bonden. Walter verweet het PAS echter de fout te hebben gemaakt dit referendum alleen onder zijn eigen leden te hebben gehouden en niet onder allen die bij de organisatie van dit feest waren betrokken. De toon in het ingezonden stuk geeft weer hoe de verhouding tussen Walter en het NAS op dat moment was. De afsluiting van het stuk spreekt boekdelen:

'De onnadenkende onafhankelijke vakorganisatiemannen zijn blij, zijn verheugd als zij winnen aan invloed op de leden van het N.V.V. en willen de waarheid in deze niet zien, namelijk dat hun vakorganisatie hoe langer hoe meer op de door hun zoo verachte moderne kermiskraam gaat lijken.

Komaan, Kolthek, waar zit 'm het verschil tusschen N.A.S. en N.V.V.? In beginsel of in den persoon?'

Het grote zang- en muziekfeest werd eind juli 1911 uitgesteld naar Pinksteren 1912. Het lijkt erop dat dit uitstel uiteindelijk tot afstel heeft geleid.²⁸⁾

Begin november 1911 liet *De Vrije Socialist* zijn lezers weten dat W. Schneider aan de sprekerslijst in de *Socialistische Almanak voor het jaar 1912* was toegevoegd. Daar verkeerde hij in het gezelschap van onder meer de al eerdergenoemde Harm Kolthek, Ferdinand Domela Nieuwenhuis, de grondlegger van het Nederlandse socialisme, en de anarchistische en antimilitaristische predikant Nicolaas Jacob Cornelis Schermerhorn.²⁹⁾

Werkzaam in Deventer

In mei 1913 vestigde het gezin Schneider zich in Zutphen. Walter ging in Deventer aan de slag bij de NV Deventer IJzergieterij en Machinefabriek, voorheen J.L. Nering Bögel & Co. De afdeling Deventer was één van de vijf afdelingen die op 1 oktober 1905 aan de wieg van de Landelijke Federatie van Metaalbewerkers had gestaan. Zij was aanwezig op het eerste congres van de Federatie in september 1906. De afdeling, die haar huishoudelijke vergaderingen in gebouw De Toekomst van de neutrale geheelonthouders in de Waterstraat hield, was de eerste jaren een kwakkelende afdeling. De afdeling ontbrak op het derde congres in december 1908 en het vijfde congres in juni 1911. Op zondag 27 augustus 1911 vierde de afdeling haar herrijzenis met een openbare vergadering in De Toekomst, waar een landelijk kopstuk van de Federatie kwam spreken. In dit gebouw betaalden de leden elke zaterdagavond tussen 20.00 en 21.00 uur hun contributie.³⁰⁾

Kort nadat een uitzichtloze actie van de gezamenlijke metaalarbeiders in Deventer was beëindigd, trad Walter bij Nering Bögel in dienst. Half december 1911 hadden de plaatselijke afdelingen van de ANMB, de katholieke metaalarbeiders en de Federatie een actiecomité bij Nering Bögel gevormd. Dit comité streefde een loonsverhoging van twee cent per uur, een betere overwerkregeling en een toeslag op stukwerk na. De afdelingen werden ondersteund door de landelijke bonden, die enkele keren bestuurders naar Deventer afvaardigden om met de afdelingen en het comité te overleggen. De directie negeerde brieven en verzoeken tot overleg. Wel voerde zij begin mei 1912 een vrije zaterdagmiddag in die de arbeiders voor een groot deel zelf betaalden, omdat hun ochtendpauze met de helft werd ingekort en de middagpauze werd geschrapt. Begin 1913 werd het personeel tegen elkaar uitgespeeld door willekeurig loonsverhogingen toe te kennen. Ook waren er klachten over de nieuwe baas van de gieterij, de uit Amsterdam afkomstige Noorlander, die het stukwerk te laag waardeerde. De plaatselijke vakorganisaties en de landelijke bonden konden geen vuist maken. De belangrijkste reden was de afwachtende houding van de arbeiders in de fabriek zelf. Natuurlijk speelde ook het onderlinge wantrouwen tussen de Federatie en de modernen een rol. Eind april 1913 verbraken de katholieken en de modernen zonder overleg met de Federatie de samenwerking in het actiecomité, omdat zij van mening waren dat de organisatiegraad van het gieterijpersoneel te laag was.³¹⁾

De Deventer correspondent van *De Metaalarbeider* bleef erop hameren dat de arbeiders van Nering Bögel hun situatie alleen konden verbeteren door zich te organiseren. Hij merkte daarbij op dat ze door het stelsel van stukwerk zo afgebeuld werden, dat ze niet meer in staat waren om na te denken over hun positie en ontwikkeling. Half mei werd er een huishoudelijke vergadering gehouden waarop besloten werd om zo spoedig mogelijk een vergadering voor een deel van het personeel van de fabriek te houden. Deze vergadering vond

eind mei plaats. Wederom werd er gewezen op het belang van organisatie. Ook op deze vergadering kwam er stevige kritiek op baas Noorlander en op het onmenselijke stelsel van stukwerk, waarbij vormers zelf moesten opdraaien voor de kosten van mislukte afgietsels, vaak het gevolg van slecht materiaal.

Op 22 juni organiseerde de afdeling van de Federatie een drukbezochte vergadering voor de sjouwerlieden van Nering Bögel. Op deze vergadering besprak de landelijk secretaris het op touw zetten van een loonactie. Hij juichte het initiatief van de afdeling toe om in deze tijd van stijgende prijzen, terwijl het de metaalindustrie goed ging, juist voor de slechtst betaalden 2 cent loonsverhoging per uur te eisen. Na deze toespraak voerde Walter Schneider het woord. Daarop tekenden de aanwezigen de lijsten bij de brief met eisen. Daarin vroeg het afdelingsbestuur de directie om een antwoord voor 1 juli. Er meldden zich een dertigtal nieuwe leden aan. Afgesproken werd om op 6 juli opnieuw bijeen te komen.

De directie liet niets, helemaal niets van zich horen. Op 6 juli besloot men dat er maandag zeven juli een doorbraak moest zijn. Zo niet, dan zou er met ingang van dinsdag worden gestaakt. Maandagochtend benaderde een afvaardiging de directeur. Deze reageerde maandagmiddag, waarop de arbeiders 's avonds een tegenbod formuleerden. Daarmee ging de afvaardiging van de arbeiders de volgende ochtend naar de directeur. De directie deed nog een minimale toezegging. Toen de afvaardiging om 12.00 uur verslag van dit laatste gesprek had gedaan, besloten de arbeiders het werk neer te leggen. Ze stuurden hun afgevaardigden voor de laatste keer naar de directie met de eis van 1 cent loonsverhoging voor alle werklieden. Als deze niet werd geaccepteerd, zou er gestaakt worden voor de oude looneis van 2 cent. En daarmee was de staking van ongeveer honderd werklieden een feit. Na drie dagen werd het werk hervat, omdat de directie en de arbeiders een compromis bereikten. Deze staking en acties bij Burgers Rijwielfabriek legden de Federatie geen windeieren. Het aantal leden in Deventer groeide tot ruim tweehonderd.

De moderne vakbond, de ANMB, hield zich afzijdig van de staking en adviseerde haar leden in geen geval onderkruiperswerk te verrichten. Zij vond de staking roekeloos en het werk van een man, bedoeld wordt Walter, met verwarde denkbeelden, die een verkeerde en nadelige tactiek volgde. Ook de katholieke vakbeweging sprak van een onbezonnen actie.

Om het succes van de staking te vieren, organiseerde de afdeling op zaterdagavond 26 juli een feestelijke propaganda-avond in Help U Zelfen (HUZ). Afdelingsvoorzitter Schneider hield in zijn openingswoord voor ongeveer tweehonderd aanwezigen de houding van de modernen.³²⁾

Ontslagen

Na de staking bleef het onrustig bij Nering Bögel. De Federatie wees het aanbod van de afdeling van de ANMB van de hand om gezamenlijk op te trekken in de ontslagkwestie van twee leden van deze bond, met daaraan gekoppeld een actie voor 1 cent loonsverhoging voor het gehele personeel. Bovendien was de Federatie van mening dat de directie met vuur speelde door arbeiders die onvoldoende stukwerk produceerden, te korten op het bij indiensttreding afgesproken uurloon. De klachten bleven aanhouden, niet alleen over de ellende van het stukwerk, maar ook over problemen met pensioenboekjes, de slechte staat van de vormkasten en het ontslag van een groot aantal sjouwers, mogelijk als wraakactie voor de staking. Tegen het korten op het afgesproken uurloon werd een klacht ingediend bij de kantonrechter. Baas Noorlander ontsloeg een werkman met veertien dagen opzegtermijn die het niet eens was met de prijs die voor zijn stukwerk werd begroot. Omdat deze toen meteen opstapte, kreeg hij een getuigschrift mee waarin stond dat hij wegens werkweigering was ontslagen.

Eind oktober kwamen de besturen van de plaatselijke metaalbonden bij elkaar om de situatie bij Nering Bögel te bespreken. Er werd een afvaardiging gekozen die 6 november anderhalf uur met de directie sprak. Twee dagen later werden de werklieden in een personeelsverga-

dering door hun afgevaardigden, onder wie Walter Schneider, bijgepraat. De resultaten waren weinig hoopgevend: de directeur weigerde het stelsel van stukwerk te herzien; wel kreeg de ontslagen ijzergieter een beter getuigschrift en werd er toegezegd om zo nodig het gereedschap te herstellen.

Begin november zou de kantonrechter uitspraak doen in de zaak van de korting op het afgesproken uurloon. Enige weken daarvoor had de kantonrechter de partijen opgedragen getuigen op te geven. De eiser had daaraan voldaan, de directie van Nering Bögel daarentegen had niets van zich laten horen. Om de gedaagde alsnog in de gelegenheid te stellen met getuigen te komen, besloot de rechter pas drie weken later vonnis te wijzen.

De samenwerking tussen de bonden hield ook ditmaal geen stand. Het feit dat de Federatie niet met de ANMB had willen optrekken tegen het ontslag van twee van haar leden, had diepe wonden geslagen. Verder was er sprake van het bijna traditionele onderlinge wantrouwen. In het smeulende conflict tussen gieterijbaas Noorlander, die het stukwerk laag waardeerde, en de Federatie koos de ANMB ook nog eens de kant van Noorlander.

Dekker, voorzitter van de afdeling, deed in *De Metaalbewerker* van 22 november als Deventer correspondent verslag van de personeelsvergadering van 8 november, waarbij hij zelf niet aanwezig was geweest. Volgens hem zou Walter in zijn verslaggeving van de bijeenkomst op 6 november de situatie rond Noorlander nog eens extra hebben aangedikt. Walter had Noorlander, ooit voorzitter van de vrije vormers in Amsterdam, altijd als vriend beschouwd. Nu begon deze echter als een tiran op te treden. Walter had z'n baas bedreigd en erop gezinspeeld dat deze hem niet durfde te ontslaan. Mocht dat toch gebeuren, dan zou Schneider ervoor zorgen dat hij ook op straat kwam te staan. Het artikel bevatte de impliciete uitnodiging om Walter te ontslaan:

‘Als één van ons zoo iets zei en de baas werd het gewaar, dan was zijn paspoort spoedig getekend.

Maar hij zegt, wat hem voor den mond komt, en houdt het zwaard boven Noorlanders hoofd.’

Dekker was van mening dat Walter het gezag van Noorlander bij de arbeiders had aangetaast. Tot slot vroeg hij Walter om met steekhoudende argumenten betreffende Noorlander te komen en deze openbaar te maken.

Walter kwam enige tijd later in een ingezonden brief in zijn bondsblad met een antwoord waarin hij nader inging op de moeizame samenwerking tussen de plaatselijke afdelingen en de leugenachtige berichtgeving daarover in *De Metaalbewerker*. Ten aanzien van Noorlander ging hij kort in op hun persoonlijke relatie. Hij wilde geen argumenten publiek maken om hem als het ware over te leveren aan de genade van zijn werklui. Hij verwees wel naar het handelen van de gieterijbaas inzake het getuigschrift voor de ontslagen arbeider. Verder was hij van mening dat Noorlander niet in het belang van de arbeiders handelde door de directeur in zijn mening te sterken dat andere gieterijen lagere prijzen voor het stukwerk aan hun vormers betaalden. Hij had Noorlander gewaarschuwd om niet op deze weg door te gaan.

Walter kreeg op met ingang van 20 december ontslag. In *De Metaalarbeider* van die dag staat een manifest dat onder de metaalarbeiders in Deventer was verspreid. Walter moest ‘wegens slapte’ vertrekken, terwijl baas Noorlander hem weken eerder al had verteld dat hij een doorn in het oog van de directie was. In hetzelfde nummer werd melding gemaakt van een protestvergadering op 16 december waar Walter en de landelijk secretaris van de Federatie het woord zouden voeren. Voor het debat was speciaal Dekker, de Deventer correspondent van *De Metaalbewerker* en voorzitter van de ANMB-afdeling, uitgenodigd. Een kort verslag van de protestvergadering verscheen pas in *De Metaalarbeider* van 3 januari 1914. Het *Deventer Dagblad* deed de dag na de protestbijeenkomst al verslag: Dekker liet verstek gaan. Walter leverde scherpe kritiek op de situatie in de fabriek, las het verslag van Dekker

over de personeelsvergadering van 8 november voor en vroeg zich af of er sprake van opzet of stommitieit was. Walter wilde het laatste maar aannemen. De landelijk secretaris van de Federatie betoogde dat de Deventer correspondent het stuk in *De Metaalarbeider* bewust zo geschreven had om Walter een hak te zetten en de Federatie te treffen. Verder bekritiseerde hij de kantonrechter in Deventer wegens het slepend houden van de rechtszaak over het korten op het afgesproken uurloon. Walter zelf voerde tot slot nogmaals het woord. Hij was niet van plan Deventer te verlaten. Als een waakhond zou hij voor de poort van Nering Bögel blijven liggen.

In het eerste nummer van *De Metaalarbeider* van 1914 staat het korte verslag van de protestvergadering. Verder lezen we dat een commissie uit de afdeling voor Walter een huis op Bergschild in Deventer had gehuurd om daar met steun van dezelfde afdeling een tabak-en sigarenmagazijn te openen. Hun voorzitter moest voor de onafhankelijke vakbeweging in Deventer behouden blijven. De kameraden werden opgeroepen om hun tabak en sigaren bij hem te kopen. Als saillant detail werd opgemerkt dat de zaak, die de naam Havenzicht droeg, tegenover de fabriek was gelegen. Walter besteedde in een ingezonden brief aandacht aan zijn ontslag, waarin hij voorzitter Dekker van de ANMB-Deventer fel aanviel.³³⁾

Behouden voor Deventer

Eind januari 1914 benoemde de huishoudelijke vergadering Walter tot bode van de afdeling. Hij haalde onder meer de contributieboekjes op. Het verslag van de vergadering vermeldt expliciet dat de leden nu ook tabak en sigaren bij hem konden bestellen. Wederom wordt duidelijk dat de afdeling Walter en zijn gezin middelen van bestaan probeerde te verschaffen. Hierbij speelde ongetwijfeld mee dat hij bij het ontbreken hiervan het gevaar liep uitgezet te worden.

Bij Nering Bögel werd er in die tijd tweemaal gestaakt: in januari 1914 korte tijd door een klein aantal jongens van de leerschool, en in februari door de bij de Federatie aangesloten afbramers en poetsers. De directie besloot daarop het gehele personeel behalve de werkbazen uit te sluiten. De moderne *Metaalbewerker* schreef dat 'dus 325 man door toedoen van 16 vrije broeders op straat staan'. Ook de confessionele bonden stonden niet achter de staking. Na een maand staken bracht een bemiddelingscommissie onder voorzitterschap van de burgemeester de partijen tot elkaar.

Half februari 1914 organiseerden de katholieke metaalbewerdersbond en de Federatie een personeelsvergadering voor de arbeiders van de Deventer capsulefabriek. Op deze bijeenkomst, die door Walter werd geopend, gaven verschillende meisjes aan interesse te hebben voor het lidmaatschap. Daarop volgden enkele bijeenkomsten. Het resultaat was de oprichting van een onderafdeling van de Federatie voor vrouwen en meisjes. De 101 leden werkten voornamelijk in de capsulefabriek. Het ledental van de afdeling bedroeg op dat moment 220. Tijdens het landelijk congres van 1914 was Walter een van de sprekers die zich er sterk voor maakte om vrouwelijk personeel in de metaalindustrie en aanverwante vakken te organiseren. Ook kwam de relatie met het NAS aan de orde. De afdeling Deventer sympathiseerde met de centrale, maar was er niet bij aangesloten. De afdeling was tegen het voorstel van het federatiebestuur om de Federatie zich als geheel bij het NAS te laten aansluiten. Zij wilde de bestaande regeling handhaven dat afdelingen daar zelf over konden beslissen. Walter vreesde namelijk dat het NAS het steunen van antimilitaristische organisaties zou gaan verbieden. Het congres besloot evenwel tot aansluiting. De leden zouden dit besluit later in een referendum bekrachtigen.

Op de tweede dag van het congres kwam het voorstel van Deventer aan de orde om een gedragslijn vast te stellen bij acties en tegenwerking van de modernen. De afdeling had daar nogal wat ervaring mee. Walter vertelde hoe een sociaaldemocraat, lid van de bemiddelingscommissie tijdens de staking bij Nering Bögel in februari en maart, met *De Metaalarbeider* in de hand naar de burgemeester was gestapt, die voorzitter van deze commissie was. Hij had

de burgemeester verzocht om Walter als vreemdeling te laten verbannen. De discussie over dit punt werd overgeheveld naar het besloten, huishoudelijk deel van het congres. Waarschijnlijk werden er geen afspraken gemaakt. Want twee jaar later stond een soortgelijk punt opnieuw op de congresagenda. Hoe diep de afkeer in Deventer jegens de modernen was, bleek uit het betoog van Walter dat de leden van de afdeling als onderkruipers zouden doorwerken als de modernen stakingen proclameerden zonder de leden van de Federatie in de betreffende bedrijven erbij te betrekken. 'Niet om tegen de arbeiders op te treden, doch uitsluitend om de dooddruktactiek der modernen den kop in te drukken.' De landelijk voorzitter gaf aan deze zienswijze te betreuren. De meerderheid van het congres deelde het standpunt van Deventer niet. Zij wilde altijd de kant van de arbeiders kiezen, ongeacht de houding van de modernen of welke organisatie dan ook.

Walter wilde niet alleen de meisjes en vrouwen in de metaal organiseren. Hij trad ook als spreker op bij een vergadering van de DBB om een dienstbodenvereniging op te richten. Hij probeerde de pakhuis knechten eveneens te overtuigen zich bij de onafhankelijke vakbeweging aan te sluiten.

De plaatselijke Vrije Socialisten-Vereeniging en de afdeling van de IAMV organiseerden op 8 november 1914 een goed bezochte toneelvoorstelling in HUZ. Opgevoerd werd het toneelstuk *Offers* van dominee Schermerhorn. Omdat de inleider verhinderd was, hield Walter in zijn plaats een kort pleidooi voor het antimilitarisme. Namens de vergadering werd als steunbetuiging een telegram gestuurd naar een onlangs gearresteerde dienstweigeraar.

Natuurlijk speelde Walter ook een belangrijke rol in acties bij andere metaal- en aanverwante bedrijven. Hij schreef in deze periode onder de afkorting W. Sch. een aantal bijdragen in *De Metaalarbeider*. Onder het kopje 'Uit Deventer' schreef hij niet alleen over Nering Bögel en andere gieterijen en machinefabrieken. Ook bedrijven als de tapijt-, de rijwiel- en de capsulefabriek kregen zijn aandacht. Hij stelde misstanden aan de kaak en riep op tot actie. Natuurlijk spaarde hij de modernen en de confessionele bonden niet.

Zeer waarschijnlijk voerde Walter – in het *Deventer Dagblad* 'Snijder (BB)' – op 4 april 1918 het woord in HUZ op een vergadering van de gezamenlijke vakorganisaties naar aanleiding van de voedselrelletjes. Hij preee de inzet van de vrouwen en pleitte tevergeefs voor aanscherping van een motie over de rol van het gemeentebestuur in de distributie.

Eind mei 1918 sprak Schneider namens de afdeling op de begrafenis van een lid. Hieruit kunnen we concluderen dat hij toen nog actief was. Of hij in oktober van dat jaar betrokken was bij de gezamenlijke acties van de metaalarbeidersbonden in drie Deventer ijzergieterijen en machinefabrieken, is onbekend.³⁴⁾

In handen van het kapitalisme

In *De Metaalarbeider* van 22 maart 1919 staat in 'Uit Deventer' een opzienbarende motie:

'De huishoudelijke vergadering van de afdeling Deventer van de Landelijke Federatie van Metaalarbeiders, gehouden 10 Maart in „De Toekomst”, sprak haar afkeuring uit over het optreden van W. Schneider, als baas in de gieterij van de machinefabriek „Deventer”, en betreurt dat hij in handen is gevallen van het kapitalistisch stelsel.'

Walter was dus als gieterijbaas aan het werk in de ijzergieterij en machinefabriek van Kelderman en Lugard aan de Lange Zandstraat.

Mogelijk werkte hij al in 1916 in deze fabriek. Want in *De Metaalarbeider* van 24 juni van dat jaar lezen we dat de vormers daar weigerden oorlogsmaterieel te maken. In juli 1920, in artikelen over de huldiging van de Deventer dienstweigeraar Koos Visch, werd deze actie mede aan Walter toegeschreven. Het lijkt erop dat hij zijn beroep als vormer weer had opgepakt. Was de economische afhankelijkheid van de afdeling een probleem voor hem en/of de

afdeling geworden? Bracht de verkoop van tabakswaren te weinig op om zijn gezin te onderhouden? Vreesde Walter daarom uitzetting?

En waarom besloot hij als vrije socialist gieterijbaas te worden? Een proces-verbaal uit het najaar van 1918 geeft mogelijk een aanwijzing. Op 13 september, in de periode van voedselgebrek en schaarste, werd er een proces-verbaal tegen Walter en zijn oudste zoon Dirk opgesteld wegens het stelen van appels. De straf was niet mis. In april 1919 veroordeelde de rechtbank te Zutphen Walter waarschijnlijk bij verstek, omdat het gezin toen in Uden verbleef, tot fl. 15,00 boete of dertig dagen hechtenis. Dirk werd niet vervolgd. Waarom nam Walter als vreemdeling met het zwaard van Damocles van uitzetting boven zijn hoofd dit risico?³⁵⁾

Verbannen naar Vluchtoord Uden

Walter, Margje en hun zeven kinderen werden maandag 31 maart 1919 om halfacht 's ochtends op last van de commissaris van politie van huis gehaald en naar het politiebureau ge-

bracht. De dag daarop werden ze om halfzes 's ochtends onder escorte van de marechaussee op transport gesteld naar Vluchtoord Uden, een kamp dat tijdens de Eerste Wereldoorlog was ingericht voor Belgische vluchtelingen.³⁶⁾ Het gezin werd ter beschikking van de regering gesteld. Aan de verbanning ging een briefwisseling tussen de commissaris van politie te Deventer en de regeringscommissaris van het vluchtoord vooraf. Op 27 maart

Vluchtoord Uden.

deelde de commissaris van politie de laatstgenoemde mee dat het vluchtoord was aangewezen als verblijfplaats voor het gezin van Walter Schneider. Hij verzocht de regeringscommissaris om hem mee te delen wanneer het gezin kon worden gebracht. Op 29 maart werd hierop geantwoord dat dit op 31 maart zou kunnen. De Schneiders waren niet de enigen die dit overkwam. In de correspondentie van het vluchtoord staan gelijke gevallen, waarbij wordt verwezen naar de vreemdelingendienst, het Vreemdelingenreglement en de inspecteur van de Koninklijke Marechaussee.

De gezinsleden werden in de verschillende registers en op een bevolkingskaart van Vluchtoord Uden ingeschreven onder de nummers 14827 tot en met 14835. Op de bevolkingskaart staat, evenals in één van de registers, de aantekening dat het gezin er door de inspecteur van de Koninklijke Marechaussee naartoe was verwezen. Ook worden er op de kaart drie controlepassen met de nummers 38249 tot en met 38251 vermeld.³⁷⁾ Alleen vreemdelingen voor wie bijzondere maatregelen noodzakelijk werden geacht, kregen een dergelijke pas, die hen beperkte in hun bewegingsvrijheid. Was Dirk, de oudste zoon, de houder van de derde controlepas? De datum van binnenkomst was 1 april 1919. Eén van de registers maakt naast het vertrek op 13 november 1919 naar Harderwijk ook melding van de Duitse nationaliteit van het gezin.

De registers verschaffen ook, weliswaar niet volledig, informatie over de woonplaatsen binnen het kamp. Een reconstructie van de woonadressen en de blokken is met enig voorbehoud voor het resultaat te maken. Gedurende het gehele verblijf woonden ze in de Westwijk, achtereenvolgens op: de Achterweg 6 en 4, of 6 en daarna 4 (blok 15), de Waterweg 7a-7b (blok 8) en 17a (blok 9), en de Voorweg 26-27 (blok 1).³⁸⁾ Zie ook de bijlagen 5 en 6.

Verontwaardiging

De verbanning van het gezin Schneider zorgde voor verontwaardiging in het linkse kamp. Mogelijk hebben de woede onder de arbeiders van de werkverschaffing en de daarmee gepaard gaande rellen dit gevoel nog eens versterkt.

Op een vergadering van De Vrije Socialisten-Vereeniging op 1 april kwam de verbanning aan het einde van de bijeenkomst aan de orde. Er werd in een motie tegen geprotesteerd en van de autoriteiten onmiddellijke vrijlating geëist. Een dag later ontving het gemeentebestuur hierover een brief van de vereniging, waarschijnlijk met de motie. De brief werd voor kennisgeving aangenomen.

Het plaatselijke Revolutionair Socialistisch Comité tegen den oorlog belegde naar aanleiding van de onrust begin april 1919 twee openbare protestvergaderingen: één op 14 april tegen de verbanning van het gezin Schneider, waar Lansink, voorzitter van het NAS, zou spreken; en een tweede enkele dagen later met SP-Kamerlid Kolthek over de relletjes en het optreden van de politie. Het anarchistische *Recht door Zee* kondigde beide vergaderingen 'behoudens goedkeuring door de autoriteiten (we vreezen....)' aan. In het politiearchief van Deventer zijn verwijzingen naar deze twee vergaderingen te vinden. De commissaris adviseerde de burgemeester over de aanvraag voor de vergadering met Lansink, en de garnizoenscommandant – de staat van beleg was nog steeds van kracht – over de bijeenkomst met Kolthek. De inhoud van de adviezen werd niet vermeld. Beide vergaderingen vonden doorgang.

Van de vergadering tegen de verbanning van Walter Schneider en zijn gezin treffen we alleen een verslag aan in *De Arbeid*, het weekblad van het NAS. De zaal in HUZ was goed bezet en de scherpe protestrede werd herhaaldelijk door luid applaus onderbroken. De rest van de pers, ook de plaatselijke, liet verstrek gaan.

Van de bijeenkomst met Kamerlid Kolthek als spreker weten we meer. Opvallend is dat hij in zijn rede met geen woord repte over de verbanning van Schneider. Volgens *Recht voor Allen*, het weekblad van zijn partij, was het opmerkelijk hoe sterk de autoriteiten in HUZ vertegenwoordigd waren. De garnizoenscommandant was er hoogstpersoonlijk en sprak vóór de toespraak met het bestuur van het comité en met de spreker. Hij deelde mee dat de koningin niet beledigd mocht worden. Ondermijnende opmerkingen over het staatsgezag en de krijgsmacht waren evenmin toegestaan. Op de galerij zat de commissaris van politie en voor in de zaal naast de garnizoenscommandant de inspecteur. Achter in de zaal bevonden zich een aantal agenten. Beschouwden de autoriteiten spreken over de verbanning van Schneider als ondermijning van het staatsgezag?³⁹⁾

Het Vreemdelingenreglement

Bij de verbanning van het gezin Schneider speelden het Vreemdelingenreglement, de inspecteur van de Koninklijke Marechaussee en de commissaris van politie een belangrijke rol. Vreemdelingen in Nederland vielen onder de Vreemdelingenwet van 1849, die slecht werd gehandhaafd. Vanwege het grote aantal vreemdelingen dat als vluchteling of als deserteur in Nederland verbleef, en vanwege de revolutionaire dreiging uit het buitenland ging de Nederlandse overheid in 1918 over tot aanscherping van het vreemdelingenbeleid. In juni van dat jaar kwam een speciale wet tot stand, waarvan in augustus een nadere uitwerking, het Vreemdelingenreglement, verscheen.

Artikel 2 van de wet bepaalt dat de overheid vreemdelingen die een gevaar voor de openbare orde en veiligheid vormen, naar een door haar te bepalen verblijfplaats kan laten overbrengen of hen het verblijf op bepaalde plaatsen in het rijk kan ontzeggen. Als een vreemdeling het daar niet mee eens is, kan hij een verzoek tot invrijheidstelling indienen bij de arrondissementsrechtsbank van het gebied waarin zijn verblijfplaats is gelegen.

In het Vreemdelingenreglement staan naast bepalingen met betrekking tot de binnenkomst, de registratie en de vestiging van nieuwe vreemdelingen ook artikelen die betrekking hebben op de al in Nederland aanwezige vreemdelingen.

De regie bij de uitvoering was in handen van de inspecteur van de Koninklijke Marechaussee en de hoofden van de politie, die in de gemeenten toezicht op de daar verblijvende vreemdelingen hielden. Volgens artikel 19 van het reglement kon het hoofd van de politie, in het geval van Deventer de commissaris, een vreemdeling die gevaarlijk werd geacht voor de openbare orde of veiligheid, bij de inspecteur van de marechaussee voordragen voor overbrenging naar een bepaalde verblijfplaats, waaronder een kamp of vluchtoord. Walter en zijn gezin werden het slachtoffer van dit aangescherpte vreemdelingenbeleid. Hiermee werd de vrije vakbondsman en anarchist Walter Schneider het zwijgen opgelegd.

Het gezin van Walter was eveneens in het bezit van drie controlepassen, voor Walter, Margje en vermoedelijk voor Dirk. Deze passen werden op basis van artikel 11 van het reglement uitgereikt aan vreemdelingen voor wie bijzondere, beperkende, maatregelen van toezicht noodzakelijk werden geacht. Artikel 12 bepaalt hoe de houder deze pas moest gebruiken en artikel 13 schrijft voor wat de autoriteiten daarop moesten registreren. In artikel 15 staat dat de hoofden van de plaatselijke politie een vreemdelingenregister moesten bijhouden.⁴⁰⁾

Kamervragen

Harm Kolthek, Kamerlid voor de Socialistische Partij, stelde op 5 mei 1919 schriftelijke vragen over de verbanning van Schneider aan minister van Justitie Heemskerk. Deze beantwoordde de vragen ruim twee weken later. Zie ook bijlage 7.

Vraag twee geeft een indicatie van wat de directe aanleiding voor de verbanning van het gezin geweest zou kunnen zijn. Kolthek vroeg namelijk of het juist was dat Schneider op zijn vraag waarom hij gearresteerd was, te horen had gekregen,

‘dat dit *vermoedelijk* gebeurde, omdat hij op een openbare vergadering heeft aangedrongen een spreker, die aangekondigd was om te spreken over de Duitse en Russische revolutie, doch niet gekomen was, alsnog uit te noodigen voor de behandeling van dat onderwerp.’

Dit slaat op de openbare vergadering van het plaatselijk Revolutionair Socialistische Comité tegen den oorlog op 3 maart 1919 in HUZ, waar Wijnkoop, Kamerlid van de Communistische Partij, over dit onderwerp zou spreken. Tot grote teleurstelling van de honderden aanwezigen was hij wegens dringende verplichtingen elders verhinderd en werd de spreekbeurt door iemand anders overgenomen. Op 18 maart kwam Wijnkoop alsnog naar Deventer om een voordracht over dit onderwerp te houden.

Kolthek reageerde in de partijkrant *Recht voor Allen* fel op de ontwijkende antwoorden van de minister. Hij verweet de regering onwil bij het beantwoorden van de vragen. Waarom werd de werkelijke reden van de arrestatie niet vermeld?

‘Om de eenvoudige reden dat deze jolige christen wel weet, dat hij zoo ongeveer alles kan doen wat hij verkiest. De vreemdelingen zelf zijn natuurlijk weerloos en een interpellatie, door de Kamer maanden geleden reeds aangevraagd door Kruyt, werd stelselmatig van de agenda geweerd.’⁴¹⁾

Verder gaf Kolthek aan weinig heil te verwachten van de mogelijkheid die Scheider had om bij de arrondissementsrechtbank in beroep te gaan.

Ook de pers besteedde de nodige aandacht aan de Kamervragen van Kolthek.⁴²⁾

Depot Buitenlanders Harderwijk

De Schneiders werden op 13 november 1919 onder politiebegeleiding van Uden overgebracht naar het Depot Buitenlanders te Harderwijk.

Ook hier ging de nodige correspondentie aan vooraf. Op 31 oktober 1919 liet de minister van Binnenlandse Zaken de regeringscommissaris te Uden weten dat voor het overbrengen van het gezin Schneider en een ander gezin niet gewacht hoefde te worden tot de opheffing van het vluchtoord aldaar. In overleg met de inspecteur van de Koninklijke Marechaussee in Den Haag zou het tijdstip van overbrenging naar Harderwijk vastgesteld kunnen worden. Enige dagen later stuurde de regeringscommissaris een brief naar de inspecteur met de vraag of er bezwaar tegen was de gezinnen nu over te brengen. Meteen daarop liet de inspecteur de regeringscommissaris te Uden weten dat dit akkoord was. Daarop deelde de regeringscommissaris de commandant van het vreemdelingenkamp te Harderwijk mee, dat de inspecteur dit kamp als verblijfsplaats voor beide gezinnen had aangewezen. Daarbij vroeg hij wanneer ze gebracht konden worden. De commandant te Harderwijk stelde 13 november voor. Vervolgens liet de regeringscommissaris hem weten dat de beide gezinnen die dag onder politiebegeleiding naar Harderwijk zouden vertrekken. Op 11 november stuurde de regeringscommissaris de commandant te Harderwijk het verzoek om de gezinnen op de dertiende om 13.48 uur op het station van de rijkveldwachter over te nemen. Ter afronding stuurde de regeringscommissaris op 14 november een brief naar de minister van Binnenlandse Zaken met de mededeling dat de gezinnen op 13 november naar Harderwijk waren gebracht.

Bij hun vertrek uit Uden mochten de Schneiders hun dekens, bed- en kussenzakken meenemen. Ze waren bij het vertrek hun eigendom geworden.

Eind december 1919 werd het gezin in het bevolkingsregister van het depot ingeschreven.

Het register vermeldt expliciet de Duitse nationaliteit.

Ook in ballingschap bleef Walter opstandig en strijdvaardig.

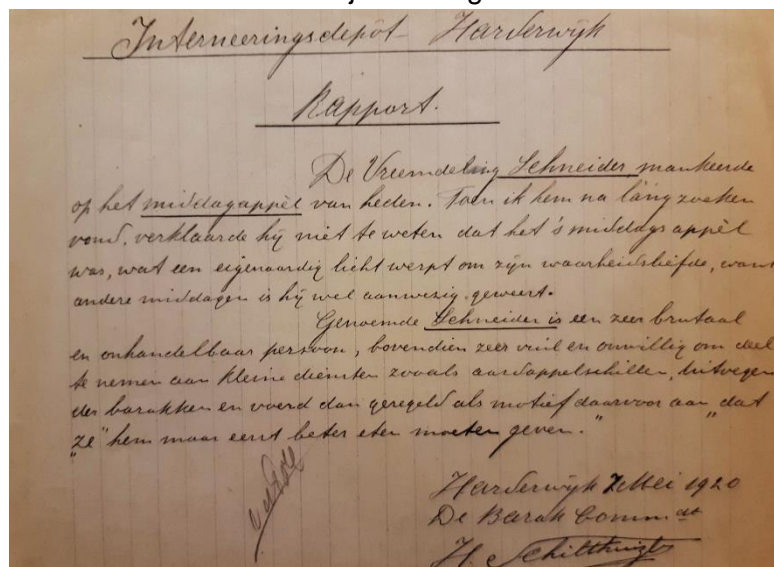
Op 7 mei 1920 schreef de barakcommandant van het kamp dat de vreemdeling Schneider op het middagappel ontbrak. Hij zou, ondanks het feit dat hij op andere dagen wel was verschenen, niet geweten hebben dat er 's middags appel was. In zijn rapport merkte hij verder op:

'Genoemde Schneider is een zeer brutaal en onhandelbaar persoon, bovendien zeer vuil en onwillig om deel te nemen aan kleine diensten zoals aardappelschillen, uitvegen der barakken en voerd dan geregeld als motief daarvoor aan „dat „ze” hem maar eerst beter eten moeten geven.”

In Harderwijk werd op 28 november 1920 in 'een ambulancebarak' dochter Martha geboren. Walter deed, hoewel hij inmiddels naar Deventer was teruggekeerd, een dag later aangifte bij de burgerlijke stand in Harderwijk. Het onschuldige familiekiekje in bijlage 8 viel volgens het stempel op de achterzijde onder de kampcensuur.⁴³⁾

Granaten

Onder grote publieke belangstelling kwam donderdagmiddag 15 juli 1920 de Deventer dienstweigeraar Koos Visch uit gevangenschap aan op het station te Deventer. 's Avonds

Rapport over de vreemdeling Schneider.

werd hem thuis namens de plaatselijke afdelingen van de Landelijke Federatie van Metaalarbeiders en van de IAMV een portret van Domela Nieuwenhuis aangeboden.

Enkele dagen later werd hij tijdens een openbare vergadering in HUZ gehuldigd. Op deze vergadering, die door gemengd zangkoor Neen Nooit van de ANGOB (Algemene Nederlandse Geheelonthouders-Bond) werd opgeluisterd, sprak de voorzitter van de Deventer afdeling hem toe. Hij betrok Walter Schneider in zijn rede:

‘De daad van Visch was niet anders bedoeld dan als ’n protest van revolutionairen aard, zooals revolutionaire metaalbewerkers weigerden granaten te maken, zooals Schneider dat deed in de fabriek van den heer L. alhier. De arbeiders moeten voelen, dat het helpen maken van oorlogstuig iets misdadig is.’

Lugard, één van de directeurs van de Machinefabriek Deventer, voelde zich ongemakkelijk bij berichtgeving in het *Deventer Dagblad*. Hij liet de krant weten dat hij er niets mee te maken had dat Schneider, vermoedelijk als Duits revolutionair, naar Uden was verbannen. Omdat in zijn bedrijf geen oorlogsmaterieel werd vervaardigd en er evenmin oorlogspropaganda werd gemaakt, had Walter geen enkele reden gehad om zich daar met antimilitaristische activiteiten bezig te houden.

In het verslag van de huldiging van Visch in *De Metaalarbeider* werd hierop van de kant van de afdeling gereageerd. Schneider en zijn kameraden waren in de toespraak als voorbeeld aangehaald. Hun agitatie had er juist voor gezorgd, dat de Machinefabriek Deventer tijdens de oorlog geen oorlogstuig had kunnen maken. Het werd eigenaardig gevonden dat Lugard Uden erbij haalde, terwijl daarover niets in de toespraak was gezegd. Volgens de correspondent zat Lugard ernaast met zijn opmerking over het vervaardigen van oorlogsmaterieel. ‘Enfin, feiten zijn geconstateerd.’⁴⁴⁾

Terug in Deventer

Walter vestigde zich op 11 september 1920 weer in Deventer. Hij trok in bij het gezin van metaaldraaier Johan Doornebosch in de Reigerstraat. Dirk, de oudste zoon en evenals zijn vader zandvormer, keerde ruim een maand later terug. Hij ging in de Oosterstraat bij bankwerker Jurriën Gallmann, afdelingssecretaris van de Federatie, in de kost.

Margje en de rest van de het gezin kwamen op 20 juli 1921 weer terug in Deventer. Het gezin vestigde zich op de Diepenveenseweg. Via de Molenwijk kwamen ze uiteindelijk in de Adelaarstraat op het Rode Dorp terecht.

Waarom de Schneiders het depot in Harderwijk mochten verlaten, is niet bekend. Ook de vraag waarom niet alle gezinsleden op hetzelfde moment met elkaar mochten vertrekken, is niet te beantwoorden. Werden Walter en Dirk vooruitgestuurd om aan werk, middelen van bestaan, te komen? Speelde huisvesting ook een rol?

Na zijn terugkeer in Deventer vernemen we niets meer over revolutionaire vakbondsactiviteiten.

Walter was zoals zovelen in die tijd een gewoontedrinker, die na zijn werk met collega's naar de kroeg ging en de schuld liet opschrijven. Op zaterdag na de uitbetaling van het loon werd er in de kroeg onder het genot van een drankje afgerekend. Zo verdween een groot deel van het loon ten koste van het gezin in de la van de kastelein. Walter brak radicaal met deze gewoonte toen de vrouw van de kastelein op een zaterdag achter de tap verscheen, de geldla opende, geld pakte en meedeelde dat ze naar de slager ging om biefstuk te kopen. Sindsdien dronk Walter geen druppel meer. Hij werd actief binnen de ANGOB en ging zingen in Neen Nooit, het koor van de vereniging.⁴⁵⁾

Toch bleven de Nederlandse en de Duitse autoriteiten zich met Walter en Margje bezighouden. Begin maart 1921 stuurde de commissaris van politie een door Walter ingevulde inlichtingenstaat naar het Duitse consulaat in Amsterdam. Drie weken later werd in verband hiermee fl. 0,40 naar het gezantschap gestuurd. Waarover deze staat ging, is onbekend. Dat is ook het geval met de informatie die de commissaris eind maart 1927 over Walter en zijn vrouw verstrekte aan de inspecteur van de Koninklijke Marechaussee.

In september 1937 vroeg de inspecteur van de Koninklijke Marechaussee nadere informatie op over Walter en Margje, die opgenomen waren in het centrale vreemdelingenregister, als bedoeld in artikel 16 van het Vreemdelingenreglement. Hij liet weten geen bericht te hebben ontvangen of de destijds door het hoofd van de politie afgegeven 'kennisgeving' was ingetrokken en zo ja wanneer. Hij verzocht de commissaris om in het plaatselijk register, als bedoeld in artikel 15 van hetzelfde reglement, na te gaan wat er ten aanzien van deze beschikking was gebeurd en hem daarover te berichten. De commissaris antwoordde dat in het bedoelde register te Deventer stond dat Walter en Margje op 31 maart 1919 naar Uden waren vertrokken. Hij verwees naar verdere correspondentie, waaruit bleek dat het echtpaar en de kinderen op 13 november 1919 van Uden naar Harderwijk waren overgebracht en op 16 augustus 1920 weer naar Deventer waren teruggekeerd. Daarbij verwees hij naar de brief van de inspecteur van 11 augustus 1920, die daarop betrekking had. Ongetwijfeld gaat deze briefwisseling over de kennisgeving van de verbanning. Had de inspecteur de verbanning rond 11 augustus 1920 opgeheven?

De commissaris sloot zijn brief als volgt af:

'Schneider en diens echtgenoot hebben zich sindsdien onthouden van politieke en rustversturende propaganda. De kennisgeving te hunne name is alzoo ingetrokken. Zij wonen thans nog te Deventer en gedragen zich als rustige burgers.'⁴⁶⁾

Stateloos

Tot overmaat van ramp hadden deze brave burgers intussen wel de Duitse nationaliteit verloren.

Het gezin Schneider omstreeks 1926.

Op 7 oktober 1926 stuurde de secretarie van de gemeente Deventer een brief naar de consul van het Duitse Rijk in Amsterdam. In deze brief stond dat Walter de Duitse nationaliteit had, op 9 augustus 1901 in Elberfeld met een Nederlandse vrouw was getrouwd en sindsdien in Nederland woonde. In verband met de dienstplicht werd gevraagd of zoons uit dit huwelijk de Duitse nationaliteit bezaten. Een dag later werd hierop geantwoord dat als Walter nog Duits staatsburger was, dit eveneens gold voor zijn minderjarige zonen. Tot slot vroeg het consulaat om een

drietal bijgevoegde vragenlijsten in te laten vullen.

De burgemeester van Deventer stuurde de lijsten, waarop alleen de NAW-gegevens, de geboorteplaatsen en -data, alsmede de beroepen en de godsdienst van de drie oudste zonen waren ingevuld, terug. Van de 31 vragen bleven 26 onbeantwoord. In de begeleidende brief van 18 oktober gaf de burgemeester nog nadere informatie: Walter beweerde stateloos te zijn. Hij had zich op 19 augustus 1901 in Nederland gevestigd en was sindsdien niet meer in Duitsland woonachtig geweest. Hij had nooit een verklaring afgelegd Duitser te willen blijven. Volgens eigen zeggen had hij door zijn langdurige verblijf in Nederland de Duitse nationaliteit

verloren. Indien dit zo was dan zouden de zonen volgens de burgemeester voor de dienstplicht in Nederland moeten worden ingeschreven. De brief eindigde met de vraag of de opvatting van Schneider juist was en zo ja, sinds wanneer hij dan 'Heimatslos' was.

Het consulaat reageerde op 20 oktober. Het gemeentebestuur van Deventer werd verzocht om Walter de meegezonden vragenlijst nauwkeurig in te laten vullen. Met name de vragen op bladzijde vier waren van belang. Er moest worden vastgesteld of Walter in de periode van 19 augustus 1901 tot 1 januari 1914 tien jaar aaneengesloten niet in Duitsland was geweest, ook niet als bezoeker; en in deze periode ook geen geldige bewijzen van zijn nationaliteit had bezeten. Was dit het geval, en daar leek het op, dan moest Walter het bijgevoegd formulier voor een verklaring onder ede zorgvuldig invullen. Wanneer Schneider deze verklaring zou ondertekenen, dan zou hij een officiële bevestiging kunnen verwachten dat hij op basis van het onderzoek naar zijn nationaliteit niet meer in het bezit was van het Duitse staatsburgerschap. In dat geval zouden ook zijn kinderen stateloos zijn. Tot slot werd verzocht om de handtekening van Walter onder de verklaring officieel te bekrachtigen.

De door Walter ingevulde vragenlijst levert veel informatie op: hij moest op 9 oktober 1901 in dienst bij het 161ste Regiment Infanterie, maar was voordien op 19 augustus naar Nederland gegaan. Hij had geen Duits paspoort bezeten en had zich niet bij een Duits consulaat laten inschrijven. Sinds zijn vestiging in Nederland was hij – hier deed Walter de waarheid geweld aan – niet in het Duitse Rijk op bezoek geweest. Verder valt op dat hij Aline wel als kind op de vragenlijst vermeldde, maar Trijntje niet. Opzet of onzorgvuldigheid?

Het gemeentebestuur van Deventer stuurde de ingevulde lijst en de verklaring onder ede, waarin hij aangaf van 19 augustus 1901 tot 30 mei 1925 niet in Duitsland te zijn geweest, op 25 oktober terug. In de begeleidende brief werd eveneens opgemerkt dat Walter in die periode niet in Duitsland was geweest. Het afgelopen jaar, na mei 1925, was hij eenmaal in Duitsland op bezoek geweest, maar had hij zich niet bij de autoriteiten gemeld. Tot slot verzocht het gemeentebestuur om het eventuele bewijs van 'heimatlos' naar de gemeente op te sturen.

Op 4 november 1926 stuurde het Duitse consulaat een officiële verklaring naar Deventer dat Walter en zijn minderjarige kinderen op basis van het verrichte onderzoek niet in het bezit waren van het staatsburgerschap van het Duitse Rijk. Het gemeentebestuur werd in de begeleidende brief verzocht om fl. 6,60 aan leges te innen.

Het gemeentebestuur reageerde op 8 november met de volgende vragen: sinds welke datum was Walter 'heimatlos' en was de meerderjarige zoon Dirk nog wel Duitser? Een dag later stuurde de gemeente opnieuw een brief, nu met het verzoek of de verklaring met betrekking tot de stateloosheid kosteloos kon worden uitgereikt, omdat Walter niet in staat was deze te betalen. Bij deze brief werd een Certificaat van Onvermogen gevoegd.

Half november reageerde het consulaat met een brief waarin de leges werden kwijtgescholden. Walter had met ingang van 19 augustus 1911 het staatsburgerschap van het Duitse Rijk verloren; Dirk eveneens, omdat hij tot in 1923, het jaar waarin hij volwassen werd, de stateloosheid van zijn vader deelde.

Uit het bovenstaande blijkt dat Walter onder het *Gesetz über den Erwerb und den Verlust der Bundes- und Staatsangehörigkeit* viel. Deze wet, die van 1871 tot 1914 van kracht was, bepaalde dat een Duitser die langer dan tien jaar onafgebroken in het buitenland verbleef zonder zich bij een consulaat te laten registreren, de Duitse nationaliteit verloor. Dit gold ook voor zijn echtgenote en de onder zijn gezag staande minderjarige kinderen, voor zover zij zich bij de vader bevonden.

De gemeente Deventer voerde de stateloosheid van het gezin door op de gezinskaart, waar de Duitse nationaliteit werd doorgehaald en vervangen door 'zonder nat.'. Uit het bevolkingsregister van Genemuiden blijkt niet dat Aline en Trijntje daar in de problemen zijn geraakt.⁴⁷⁾

Walter en Margje op latere leeftijd.

Walter Schneider overleed op 18 april 1958 te Deventer als stateloze vreemdeling. Naast een algemene kennisgeving door Margje plaatsten ook de ANGOB en het gemengd geheel-onthouderskoor Neen Nooit een rouwadvertentie. Het koor herdacht hem als erelid. Een dag na de begrafenis verscheen er een berichtje in het Deventer Dagblad dat het stoffelijk overschot van Walter onder veel belangstelling ter aarde was besteld. Hij was ruim dertig jaar lid van de bond geweest en tot enkele jaren geleden een voorman in de drankbestrijding.

Op basis van artikel 8 van de Wet van 1892, ontbinding van het huwelijk, kreeg Margje het Nederlanderschap ten overstaande van de burgemeester van Deventer terug. Zij overleed op 19 februari 1963 in Deventer, als Nederlandse.⁴⁸⁾

BIJLAGEN

Bijlage 1

De familie Schneider

Gustav Albert Schneider (21-2-1855 – xx-xx-1912) x Aline Söhngen (20-1-1857- xx-xx- 1919)

Clara (9-1-1877)

Walter (19-5-1879 – 18-4-1958) x Margje Bekendam (10-11-1877 – 19-2-1963)

Emil (7-7-1881)

Ewald (21-8-1882)

Hulda (31-8-1883)

Helene (11-2-1888)

Hermann (28-12-1889 – 15-3-1891)

Hermann (29-2-1892)

Selma (2-10-1894)

Adele (24-1-1897 – 22-11-1903)

Emma (5-2-1899)

Bijlage 2
De familie Bekendam

Dirk Bekendam (31-12-1836 – 30-3-1929) x Trijntje Pleijsier (1-7-1838 – 17-11-1904)

Albert (1-1-1864; emigreerde op 2-5-1889 naar Duitsland)

Jan (3-2-1867 – 5-9-1945)

Annijje (14-9-1870 – 18-11-1931) x Harmen Schaap (14-4-1871 – 4-4-1955)

Hendrik (22-3-1873 -14-12-1945) x Grietje Siebert (20-3-1880 – 12-7-1963)

Wichertje (29-7-1875 – 22-1-1940)

Margje (10-11-1877 – 19-2-1963) x Walter Schneider (19-5-1879 – 18-4-1958)

Jan Barteld (7-7-1880 – 5-8-1880)

Jan Barteld (11-12-1882 – 6-3-1956) x Johanna Magrita Veen (1-3-1890 – 11-3-1973)

Bijlage 3

Het gezin van Walter Schneider

Walter (19-5-1879 – 18-4-1958) x Margje Bekendam (18-11-1877 – 19-2-1963)

Aline (30-10-1901 – 29-08-1981) x Jan Bekendam (5-7-1903 – 11-1-1967)

Dirk (29-10-1902 – 9-5-1996) x Johanna Maria van Giesen (27-1-1908 – 27-2-2006)

Jan (30-1-1904 – 29-4-1909)

Hendrik (11-4-1905 – 1-12-1905)

Hendrik (11-4-1906 – 2-5-1977) x Alida Hendrika Lieftink (7-11-1910 – 14-10-2002)

Trijntje (7-10-1907 – 17-5-1908)

Albert (23-11-1908 – 15-2-1989) x Maria Hendrika Oostendorp (4-10-1912 – 19-5-1984))

Trijntje (29-5-1911 – 20-10-1974) x Harm van der Haar (23-6-1905 – 7-12-1989)

Klara (24-7-1912 – 17-3-1994) x Hendrikus ter Beek (10-12-1906 – 15-1-1964)

Helena (25-8-1913 – 15-6-2000) x Albertus van den Brink (10-6-1915 – 1-8-1987)

Jan (13-10-1914 – 19-12-1986)

Walther (20-1-1918 – 8-4-2002) x Wilhelmina Hendrika Martha Hendriks (20-1-1921 – 3-2-1997)

Martha (28-11-1920 – 14-8-1991) x Hendrik van Heimenberg (12-8-1918 – 26-3-1995)

Bijlage 4

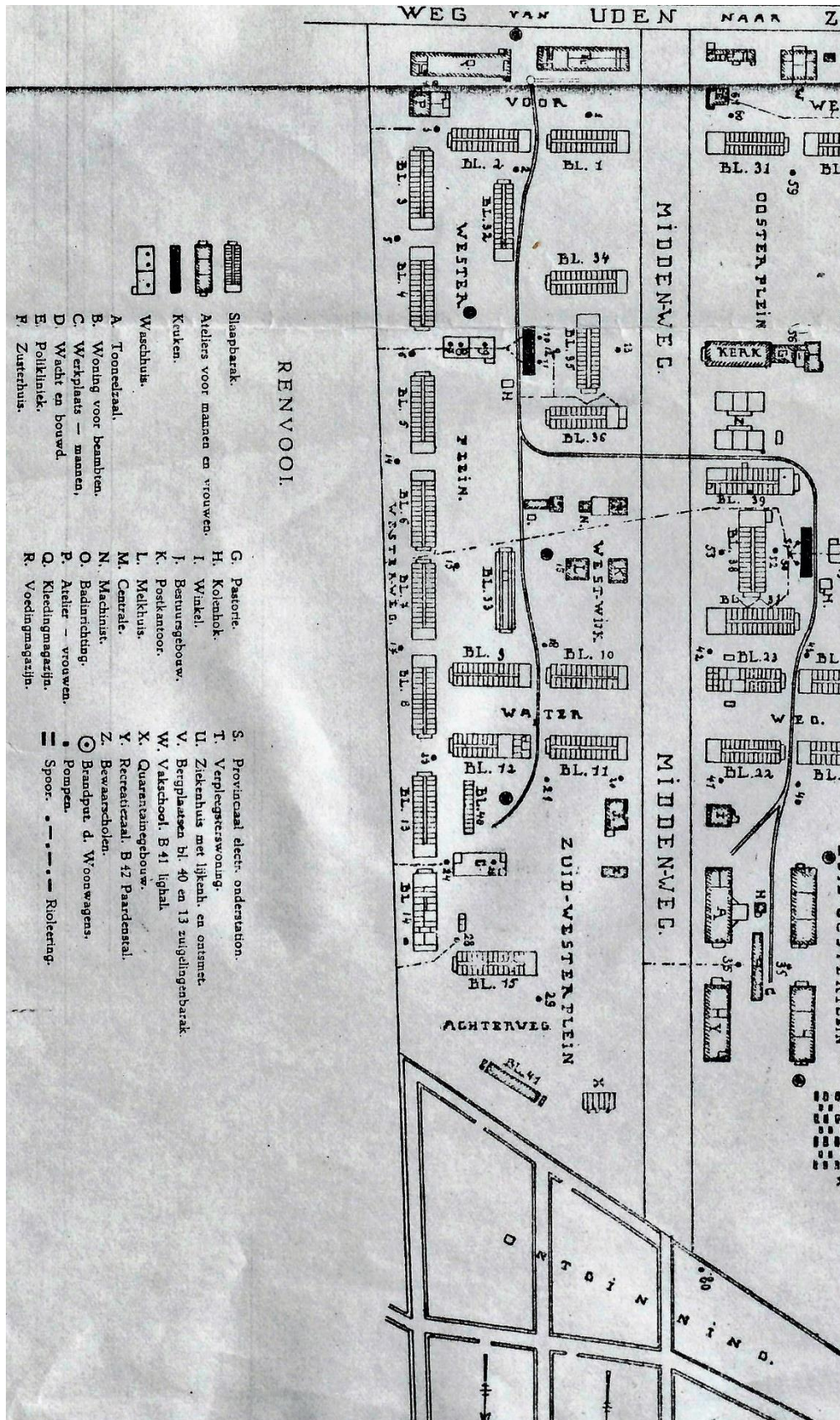
Woonplaatsen en adressen¹⁾

Zwolle	24-9-1901 – 19-3-1902	Achterom 186 Kleine Baan 521
Den Bosch	19-3-1902 – 13-5-1903	Koksche Poort 414 Zuid-Willemsvaart 282
Breda	13-5-1903 – 11-12-1903	Karrestraat 18a
Alkmaar	11-12-1903 – 23-11-1904	Overdiestraat 78
Middelburg	23-11-1904 – 4-7-1905	Bree 119
Schoten	4-7-1905 – 27-5-1907	Kloosterstraat 43 ^{rood}
Amsterdam	27-5-1907 – 14-2-1912 14-2-1912 – 20-4-1912 20-4-1912 – 13-5-1913	Nieuwe Oostenburgerdwaarsstraat 7 ^{II} Oostenburgerachterstraat 16 ^{II} Oostenburgerachterstraat 16 ^{huis}
Zutphen	13-5-1913 – 8-1-1914	Polsbroek 225
Deventer	15-1-1914 – 1-4-1919	Bergschild 29
Vluchtoord Uden	1-4-1919 – 13-11-1919	Achterweg 6 en 4; of 6 en daarna 4 (blok 15) Waterweg 7a-7b (blok 8) Waterweg 17a (blok 9) Voorweg 26-27 (blok 1)
Interneringsdepot Harderwijk	13-11-1919 – 11-9-1920 13-11-1919 – 26-10-1920 13-11-1919 – 20-7-1921	Walter Dirk Margje en de andere kinderen
Deventer	11-9-1920 – 20-7-1921 26-10-1920 – 20-7-1921 20-7-1921 – xx-xx-1921/22 xx-xx-1921/22 – 23-3-1926 23-6-1926	Walter bij de familie Doornebosch, Reigerstraat 23 Dirk bij de familie Gallmann, Oosterstraat 42 Diepenveenseweg 1 Molenwijk 39 Adelaarstraat 13, in september 1953 om- genummerd naar Adelaarstraat 48

1) De adressen in deze lijst zijn de adressen uit de bevolkingsregisters en/of adresboeken. Het zijn dus geen hedendaagse adressen.

Bijlage 6

Westwijk ten Zuiden van de Middenweg (detail van bijlage 5)

Kamervragen van Harm Kolthek

Vel 155.

325

Tweede Kamer.

AANHANGSEL TOT HET VERSLAG VAN DE HANDELINGEN DER TWEDE KAMER.

Vragen, door de leden der Kamer gedaan overeenkomstig art. 95 van het Reglement van Orde, en de daarop door de Regeering gegeven antwoorden.

Schriftelijk beantwoorde vragen.

359. VRAGEN van den heer Kolthek betreffende de arrestatie en het overbrengen naar het vluchtoord van den Duitscher Walter Schneider met zijn gezin. (Ingezonden 5 Mei 1919.)

1. Is het juist, dat op 31 Maart j.l. een geboren Duitser, genaamd Walter Schneider, die van 19 Augustus 1901 af in Holland woont, hier gehuwd is met een Hollandse vrouw en in al die jaren steeds als metaalbewerker in zijn onderhoud heeft voorzien, nooit voor eenige misdaad of wetsovertreding is vervolgd geworden, te Deventer is gearresteerd en met zijn gezin naar het vluchtoord is gebracht op bevel van den commandant der Koninkl. Marechaussee?

2. Is het juist dat men aan genoemden Schneider bij zijn arrestatie niet heeft medegedeeld op grond waarvan hij werd gearresteerd en op zijn vraag naar de reden daarvan geantwoord, dat dit *vermoedelijk* gebeurde, omdat hij op een openbare vergadering heeft aangedrongen een spreker, die aangekondigd was om te spreken over de Duitse en Russische revolutie, doch niet gekomen was, alsnog uit te noodigen voor de behandeling van dat onderwerp?

3. Is het juist dat genoemde Schneider niet behoort tot eenige politieke partij, althans bij geen enkele partij is aangesloten?

4. Indien het onder 2 gevraagde juist is, acht de Minister het daar als *vermoedelijke* reden aangegevene, ook als dat vermoeden juist is, dan een voldoende motief om iemand die 19 jaar in ons land woont en zich nooit aan eenig strafbaar feit heeft schuldig gemaakt, op een dergelijke wijze te behandelen?

5. Indien het onder 4 gevraagde ontkennend wordt beantwoord, wil de Minister dan stappen doen die tot gevolg hebben dat Schneider onmiddellijk in vrijheid wordt gesteld en weer in staat wordt gesteld door eigen arbeid in zijn onderhoud te voorzien, indien hij, wat niet onwaarschijnlijk is, door dit geval zijn betrekking mocht hebben verloren?

ANTWOORD van den heer Heemskerk, Minister van Justitie. (Ingezonden 23 Mei 1919.)

In antwoord op de mij bij bovenvermeld schrijven toegezonden vijf vragen, ingediend door het lid der Kamer den heer Kolthek, heb ik de eer U Hoogedelgestrenge mede te deelen, dat op grond van de wet van 17 Juni 1918 (*Staatsblad* n°. 410) en het Koninklijk besluit van 16 Augustus 1918 (*Staatsblad* n°. 521) aan den inspecteur der Koninklijke marechaussee de bevoegdheid is verleend om in bepaalde met name genoemde gevallen een vreemdeling een bepaalde verblijfplaats aan te wijzen; dat ten opzichte van den genoemden vreemdeling Walter Schneider (het zij in het midden gelaten of deze nimmer ter zake van een wetsovertreding is vervolgd) van die bevoegdheid is gebruik gemaakt, en dat voormelde wettelijke voorschriften een regeling bevatten, aangevende hoe te handelen voor het geval de vreemdeling vermeent, dat hij ten onrechte van zijn vrijheid is beroofd. Na gehouden onderzoek is het den ondergeteekende niet gebleken, dat de inspecteur der marechaussee ten onrechte van de hem toegedeelde bevoegdheid zoude hebben gebruik gemaakt, terwijl het anderzijds den ondergeteekende is ge-

bleken, dat de vreemdeling bij zijn aanhouding niet onkundig is gelaten van den grond, waarop zijn overbrenging naar het vluchtoord was bevolen. De aanleiding tot het tweede gedeelte der tweede vraag, tot de vierde vraag en tot de vijfde vraag is daarmede vervallen. Naar aanleiding van de vierde vraag wenscht de ondergeteekende echter op te merken, dat vreemdelingen zich hier te lande hebben te onthouden van alles wat strekken kan tot bevordering van revolutionnaire propaganda, doch dat uit den aard der zaak ieder geval naar de omstandigheden die zich daarbij voordoen, in haar onderling verband zal worden beoordeeld. Aangezien het behooren tot eenige politieke partij of het daarbij aangesloten zijn zonder meer als zoodanig niet een grond vormen voor de toepasselijkheid van het Vreemdelingenreglement, kan dit in de vragen ter sprake gebrachte punt buiten beschouwing worden gelaten.

360. VRAGEN van den heer van Dijk betreffende maatregelen tegen den invoer van Duitse machines, in verband met den lügen wisselkoers. (Ingezonden 25 April 1919.)

Is het den Minister bekend dat thans, door de zeer lage wisselkoers, Duitse machinefabrieken in staat zijn aanbiedingen tot levering te doen, zoo aanzienlijk veel lager in prijs, dat het aan de Nederlandsche machinefabrieken onmogelijk is concurrerende aanbiedingen daartegenover te stellen?

Acht de Minister het niet noodzakelijk dat, ter voorkoming van werkeloosheid in het bedrijf der metaalnijverheid, tijdig maatregelen worden genomen om dien invoer van machines, alleen door zeer buitengewone omstandigheden mogelijk geworden, te keeren?

ANTWOORD van den heer van IJsselstein, Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel. (Ingezonden 24 Mei 1919.)

Het is den Minister bekend, dat de Nederlandsche metaalindustrie vele moeilijkheden ondervindt ten gevolge van de lage Duitse aanbiedingen, welke worden veroorzaakt door den lagen markenkoers en door de omstandigheid, dat de Duitse industrie de grondstoffen krijgt tegen lager prijzen dan waarvoor deze uit Duitschland aan de Nederlandsche industrie worden geleverd.

De vraag of en zoo ja welke maatregelen daartegen genomen behooren te worden, is in overweging, doch een beslissing is nog niet genomen, waartoe trouwens het huidige oogenblik ook minder geschikt is.

361. VRAGEN van den heer Troelstra betreffende het vermiste stoomschip *Maverick* en de maatregelen in het belang der betrokken bemanning of der families van de leden der bemanning. (Ingezonden 25 April 1919.)

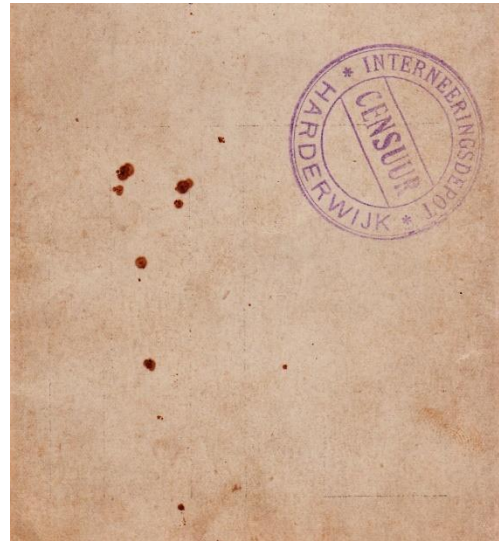
1. Is het den Minister bekend, dat omtrent het stoomschip *Maverick*, dat 14 Augustus de haven van Manilla verliet, sindsdien niets is vernomen?

2. Heeft de Minister vernomen, dat volgens mededeeling van een lid der bemanning van het schip *de Zeven Provinciën*, deze maand binnengekomen, de Nederlandsche bemanning van de *Maverick* te San Francisco zou gevangen zitten, terwijl het schip zou varen onder een anderen naam?

3. Is het juist, dat de heer Douwes Dekker in een lezing over de Hindoesche samenzwering te Semarang mededeelde, dat de schepen *Marie* en *Maverick*, welbekend in de Indische wateren, aan het Hindoesche Comité behoorden en bestemd waren voor het overbrengen van wapens en munitie?

Bijlage 8

Margje en Martha in het kamp te Harderwijk

Stempel op de achterkant.

VERANTWOORDING

Bronnen

De bronnen, die aan dit onderzoek ten grondslag liggen, worden in het notenapparaat uitvoering verantwoord en toegelicht.

Kranten en tijdschriften heb ik, tenzij in de noten anders staat vermeld, geraadpleegd via Delpher.nl: <https://www.delpher.nl>. Het *Deventer Dagblad* tot en met 1945 heb ik geraadpleegd via archieven.nl: <https://www.archieven.nl>.

Voor genealogisch bonnenmateriaal heb ik gebruik gemaakt van de websites van een aantal archieven en van de website Open Archieven: <https://www.openarch.nl>.

De belangrijkste bronnen voor Walters vakbondsactiviteiten zijn *De Metaalarbeider* van de Landelijke Federatie van Metaalbewerker en *De Metaalbewerker* van de Algemene Nederlandse Metaalbewerkerbond. Ik heb ervoor gekozen om de korte en meest gangbare namen van zowel de bonden als hun bondsorganen te gebruiken.

Bronnen uit vijf archieven zijn zeer belangrijk voor dit onderzoek geweest:

Politisches Archiv des Auswertigen Amts, Berlin, RAV 8/150: 26 Sta. Schneider.

BHIC, Brabants Historisch Informatiecentrum, 157 Regeringscommissaris Vluchtoord Hontenisse/Uden, 1914 – 1937, inv.nr. 36, 38, 70, 73, 74.21, 74.29, 74.30, 74.31 en 74.32.

NL-DvCO, Collectie Overijssel locatie Deventer, 0759 Politie Gemeente Deventer, inv.nr. 16, 25, 310, 619-6, 750, 751, 757 en 794.

NL-MdbZA, Zeeuws Archief, 1140 Gemeente Middelburg, Gemeentepolitie, (1852) 1870 – 1993, brievenboek en ingekomen stukken 1905.

NL-ZICO, Collectie Overijssel locatie Zwolle, 0724 Gemeentepolitie Zwolle, inv.nr. 24 en 130.

Wetgeving

Wet van den 13den Augustus 1849, tot regeling der toelating en uitzetting van vreemdelingen, *Staatsblad* 1849, nr. 39.

Gesetz über den Erwerb und den Verlust der Bundes- und Staatsangehörigkeit (01.06.1870), § 2, 3 en 5, in: documentArchiv.de [Hrsg.], URL: http://www.documentArchiv.de/nzjh/ndbd/bundes-staatsangehoerigkeit_ges.html.

Wet van den 12den December 1892, op het Nederlanderschap en het ingezetenschap, *Staatsblad* 1892, nr. 268.

Wet van den 17den Juni 1918, houdende nadere voorzieningen in de tegenwoordige buitengewone omstandigheden betreffende het toezicht op hier te lande vertoevende vreemdelingen, *Staatsblad* 1918, nr. 410.

Besluit van den 16den Augustus 1918, houdende nadere voorschriften betreffende het toezicht op hier te lande vertoevende vreemdelingen, *Staatsblad* 1918, nr. 521.

Literatuur

R. Blom, *De oude Socialistische Partij van Harm Kolthek. Ontstaan, opkomst en ondergang van een 'libertair-socialistische' partij (1918-1928)*, Delft, 2007.

C. Brummer en D. Boomsma (inleiding), J. Röselaers (nawoord), *De Nederlandse Tijger. Vrijzinnig-Democraat Hendrik Pieter Marchant in drie toespraken*, Hilversum, 2019.

H. Buiting en Ph. Van Praag, *De Roden Roepen. Een eeuw sociaal-democratie in Deventer*, Nieuwegein, 1999.

P. Hoekman en J. Houkes, *Het Nationaal Arbeids-Secretariaat 1893 -1940. De geschiedenis van de eerste vakcentrale in Nederland*, Amsterdam, 2016.

G. v.d. Houwen (red.), *Een halve eeuw. Gedenkboek van de Algemene Nederlandse Metaalbewerkerbond 1886-1936*, Amsterdam, 1936.

J.A. van Kampen, *De Werkliedenvereniging 'Help U Zelfen' en de opkomst van de arbeidersbeweging in Deventer*, in: *Overijsselse Historische Bijdragen, Verslagen en mededelingen van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis*, 92 (1977), p. 70-100.

M. Leenders, *Ongenode gasten. Van traditioneel asielrecht naar immigratiebeleid, 1815-1938*, Hilversum, 1993.

H.J. Scheffer, *November 1918. Journaal van een revolutie die niet doorging*, Amsterdam, 1971.

M. Schrover (eindred.), *Broncommentaren 5. Bronnen betreffende de registratie van vreemdelingen in de negentiende en twintigste eeuw*, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, Den Haag, 2002.

H. Slechte, *Geschiedenis van Deventer*, deel II, Zutphen, 2010.

K. Timmerman, *Het voorgelacht van Aline Schneider – Een bezoek aan Remscheid en Wuppertal*, niet gepubliceerd onderzoek.

Interviews

Dick Schneider, zoon van Hendrik Schneider, en Dick Schneider, zoon van Dirk Schneider, kleinzonen van Walter en Margje, op 16 juli 2021; telefoongesprekken met hen respectievelijk op 5 en 6 januari 2022.

Dicky Hoekman-Bekendam (+), dochter van Jan Barteld Bekendam, broer van Margje, op 24 februari 2022.

Illustraties

Collectie H. Timmerman-Bekendam (p. 7, 24, 26 en 34).

Collectie Overijssel locatie Zwolle, 0724 Gemeentepolitie Zwolle, inv.nr. 130 (p. 11).

Brabants Historische Informatie Centrum, Fotocollectie H.A.O. Sandtmann, identificatienummer 1219-008981 (p. 19); 157 Regeringscommissaris Vluchtoord Hontenisse/Uden, 1914 – 1937, inv.nr. 74.30 (p. 31-32).

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Binnenlandse Zaken: Opperleiding der Nieuwe Vluchtelingenkampen en Interneringsdepot, nummer toegang 2.04.78, inv.nr. 6 (p. 22).

Dank

De volgende personen wil ik hartelijk danken voor hun medewerking:

Dick Schneider, de zoon van Dirk, en Dick Schneider, de zoon van Hendrik, kleinzoons van Walter en Margje, voor de interviews.

Dicky Hoekman-Bekendam (+), dochter van Jan Barteld Bekendam, oom- en tantezegger van Walter en Margje, voor het interview.

Harmke Timmerman-Bekendam, dochter van Aline Schneider, kleindochter van Walter en Margje voor het ter beschikking stellen van de familiefoto's en de *Bescheinigung der Eheschließung*.

Korné Timmerman, zoon van Harmke Timmerman en achterkleinzoon van Walter en Margje, voor het ter beschikking stellen van zijn niet gepubliceerde onderzoek naar het voorgelacht van zijn grootmoeder Aline, en voor de daarbij behorende aantekeningen.

Voorts dank aan de medewerkers van de verschillende archieven. Zonder hun adviezen en hulp, waaronder het sturen van scans en fotomateriaal, was het schrijven van dit verhaal niet gelukt.

Tot slot een speciaal woord van dank aan Tiem van Dalftsen die mij op het spoor van Walter Schneider zette, die verslag deed van zijn gesprekken met familieleden en die tijdens het onderzoek als klankbord fungeerde.

NOTEN:

1. Zie naast het geciteerde *Algemeen Handelsblad*, 3-4-1919 (avondeditie) ook: *Deventer Dagblad*, 2-4-1919; *De Telegraaf*, 3-4-1919 (avondeditie); *Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbosse Courant*, 3-4-1919; *Arnhemsche Courant*, 3-4-1919; *Zutphensche Courant*, 3-4-1919; *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage*, 4-4-1919 (avondeditie); *Nieuwe Venlosche Courant*, 8-4-1919; *Bataviaasch Nieuwsblad*, 15-4-1919 (mid-dageditie).
2. Volgens de in Rusland gehanteerde juliaanse kalender vond deze demonstratie plaats op 23 februari. Volgens de in West-Europa gebruikte gregoriaanse kalender was het op 8 maart. De Oktober Revolutie, volgens de juliaanse kalender, vond volgens de gregoriaanse kalender in november plaats.
3. Zie: H.J. Scheffer, *November 1918. Journaal van een revolutie die niet doorging*, Amsterdam, 1971.
4. NL-DvCO, Collectie Overijssel locatie Deventer, 0704 Gemeentebestuur van Deventer I (1814-1930), inv.nr. 2447, *Verslag van Burgemeester en Wethouders aan den Raad der Gemeente Deventer omtrent den toestand der Gemeente in 1918*, p. 1-6.
5. Wet van den 19den Augustus 1916, tot vaststelling van bepalingen in het belang van de volksvoeding en van eene doelmatige distributie van goederen (Distributiewet 1916), *Staatsblad* 1916, nr. 416; *Deventer Dagblad*, 1918 en 1919: passim.
6. Zie naast het geciteerde *Vaderland*, 4-4-1919 (avondeditie) ook: *Deventer Dagblad*, 22-2, 23-2, 3-4, 4-4, 5-4, 6-4, 20-8, 21-8, 22-8, 23-8-1918, 2-4, 3-4 en 4-4-1919; *De Tribune, Revolutionair-Socialistisch Volksblad*, 26-2, 4-4, 24-8, 26-8, 27-8-1918, 3-4 en 5-4-1919; *De Tijd: Godsdienstig-Staatkundig Dagblad*, 10-8 en 23-8-1918; *De Telegraaf*, 23-8-1918 (avondeditie); *Zutphense Courant*, 22-8-1918, 2-4 en 3-4-1919; *Algemeen Handelsblad*, 4-4-1919 (ochtendeditie); Raadsverslag 4 (11-3-1919), p. 253-268, en 5 (17-3-1919), p. 271-294.
7. NL-DvCO, 0704, inv.nr. 2447, p. 8, 12-20. De wethouders H.W. Bunschoten en B. Beltman behoorden tot de meer conservatieve liberalen (*Deventer Dagblad*, 23-06, 24-6, 5-7 en 8-7-1913), de wethouders H.F. de Boer en A. Kelderman tot de meer progressieve, vrijzinnig-democratische liberalen (*Deventer Dagblad*, 25-4, 7-5, 20-5, 3-8-1910, 15-2-1911, 5-3-1913 en 8-4-1919). De burgemeester was lid van de Liberale Unie (*Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, 8-1-1919). Zie ook: *De Nederlandse Tijger. Vrijzinnig-Democraat Hendrik Pieter Marchant in drie toespraken*. Ingeleid door C. Brummer en D. Boomsma. Nawoord door J. Röselaers, Hilversum, 2019, p. 7-9.
8. Formeel bestond de SDAP-fractie uit vier raadsleden: A. Eekhuis, G.H. Hakeboom, W.J. van 't Sant en J.W. Wibbelink. J.W. Gerritsen, raadslid namens de vrijzinnig-liberale Volkspartij, was in oktober 1917 uit zijn partij getreden en had zijn zetel ter beschikking gesteld. Zijn partij had de zetel echter niet opgeëist. Gerritsen bleef daarom zitten en sloot zich vervolgens aan bij de SDAP. Binnen de SDAP-afdeling Deventer ontstond nu een discussie over de vraag of hij zijn zetel niet alsnog ter beschikking moest stellen, opdat de kiezers zich uit zouden kunnen spreken. Of kon hij blijven zitten? Zijn partij had de zetel immers niet opgeëist. Bovendien zou er in 1919 een geheel nieuwe raad worden gekozen. De SDAP-afdeling vond dat hij moest aftreden. Dat deed hij dan ook, maar hij bleef tot de verkiezingen zitten. De SDAP stelde hem voor de vacature kandidaat. Hij werd op 25 april 1918 echter niet herkozen. Zie over deze kwestie: *Deventer Dagblad*, 23-2, 28-2, 2-3, 4-3, 11-3, 23-3, 17-4 en 26-4-1918; NL-DvCO, 0704, inv.nr. 2447, p. 16. Zie voor het vervolg: *Deventer Dagblad*, 6-4, 9-4, 27-12-1918, 10-4, 23-5 en 24-5-1919. Informatie over de activiteiten van de Vrije Socialisten-Vereeniging in deze periode is te vinden in: *Recht door Zee. Orgaan gewijd aan de belangen van de Verdrukten en Miskenden* (jaargangen 1918 en 1919; (<https://hdl.handle.net/10622/9DB22BE9-4444-4E21-9EFD-73AA63655699>). Op 25 juni

- 1918 organiseerden zij een debat in Help U Zelfen (*Deventer Dagblad*, 26-6-1918), waarin een landelijk voorman de aanwezige kiezers afraaide om aan de verkiezingen deel te nemen. De drukbezochte vergadering werd afgesloten met de mededeling dat er een plan was voor collectieve terugzending van de stembiljetten. *Recht voor Allen. Weekblad van de „Socialistische Partij” in Nederland*, 18-5-1918 (<https://hdl.handle.net/10622/67BE4B58-85BB-4198-9AD4-CEAF113AB1F4>); *Recht door Zee*, 1-2-1919; *De Tribune*, 28-1 en 7-6-1919.
9. Zie: H. Buiting en Ph. van Praag, *De Roden Roepen. Een eeuw sociaal-democratie in Deventer*, Nieuwegein, 1999, p. 14-15; J.A. van Kampen, *De Werkliedenvereniging 'Help U Zelfen' en de opkomst van de arbeidersbeweging in Deventer*, in: *Overijsselse Historische Bijdragen, Verslagen en mededelingen van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis*, 92 (1977), p. 70-100; H. Slechte, *Geschiedenis van Deventer*, deel II, Zutphen, 2010, p. 680-682, 684-686, 697-702.
 10. *Deventer Dagblad*, 18-11-1918. De toetreding van de afdeling Deventer van de Communistische Partij in Nederland tot het Revolutionair Socialistisch Comité tegen den oorlog blijkt uit het feit dat het communistische Kamerlid Wijnkoop begin maart 1919 op uitnodiging van het comité een voordracht zou houden over de Duitse en Russische Revolutie. Omdat hij wegens verplichtingen in Rotterdam verhinderd was, kwam er een andere spreker. Omdat de aanwezigen nogal teleurgesteld waren, kwam Wijnkoop op 18 maart alsnog naar Deventer: *Deventer Dagblad*, 28-2, 4-3, 14-3 en 19-3-1919.
 11. *Deventer Dagblad*, 15-11, 16-11, 18-11, 29-11 en 30-11-1918; NL-DvCO, Collectie Overijssel locatie Deventer, 1109 Collectie kleine aanwinsten, inv.nr. 56: verschillende pamfletten en het programmaboekje *Feestviering 28 November 1918. Nationale Demonstratie*.
 12. Historisches Zentrum der Stadt Remscheid/Stadtarchiv: geboorteakte van Walter Schneider, aktenr. 500 (20-5-1879); Familienbogen Gustav Albert Schneider en Aline Söhngen; Personalbogen Walter Schneider. Walter Schneider, *Algemeene Werkstaking*, in: *De Metaalarbeider. Weekblad van de Landelijke Federatie van Metaalbewerders*, 28-11-1908 (<https://hdl.handle.net/10622/95ECD80D-5505-4E4B-AD01-8598FE2DC916>).
 13. NL-ZICO, Collectie Overijssel locatie Zwolle, 1364.3 Gemeente Genemuiden, Burgerlijke Stand en Bevolkingsregister, inv.nr. 28 (blad 57), 36 (blad 78 en 80), 42 (blad 131) en inv.nr. 48 (blad 1488); NL-ZICO, Collectie Overijssel locatie Zwolle, 0123 Burgerlijke Stand in Overijssel, inv.nr. 4298, aktenr. 6 (7-2-1901) en aktnr. 8 (15-2-1901); NL-AsnDA, Drents Archief Assen, 2001.14 Gedigitaliseerde bevolkingsregisters van de voormalige gemeente Hoogeveen, inv.nr. 22 (blad 165) en 34 (blad 23). *Adressbuch für die Stadt Elberfeld 1898/99*, p. 46 en 223; *1901 Adressbuch der Stadt Elberfeld*, p. 176, 242 en 320; Stadtarchiv Wuppertal, Huwelijksregister Elberfeld, aktenr. 925 (9-8-1901). Het verblijf van Margje in Hoogeveen is met vraagtekens omgeven. NL-ZICO, 1364.3, inv.nr. 36 (blad 80) vermeldt (doorgehaald) op 8 mei 1899 een vertrek van Margje naar die gemeente. In de gedigitaliseerde bevolkingsregisters van Hoogeveen over die periode komt zij echter niet voor.
 14. Politisches Archiv des Auswertigen Amtes, Berlin, RAV 8/150: 26 Sta. Schneider, waarin zich een formulier betreffende onderzoek naar de nationaliteit, door Walter ingevuld op 25-10-1926, bevindt. In het hoofdstuk 'Stateloos' wordt hier nader op ingegaan. NL-ZICO, 0123, inv.nr. 4273, aktenr. 85 (31-10-1901); NL-ZICO, Collectie Overijssel locatie Zwolle, 0708 Gemeente Zwolle, burgerlijke stand en bevolkingsregisters, inv.nr. 839 (blad 77); NL-ZICO, Collectie Overijssel locatie Zwolle, 0724 Gemeentepolitie Zwolle, inv.nr. 130: brief (8-5-1905) van Walter vanuit Middelburg aan de commissaris van politie te Zwolle. Deze brief komt in het hoofdstuk 'Met uitzetting bedreigd' aan de orde. NL-HtSA, Stadsarchief 's-Hertogenbosch, 0024 Ambtenaar van de burgerlijke stand en bevolkingsregisters van 's-Hertogenbosch, 1811-1985, inv.nr. 275 (blad 919),

inv.nr. 280 (blad 477); NL-HtBHIC, Brabants Historisch Informatie Centrum, 50 Burgerlijke Stand in Noord-Brabant, 1811-1902, inv.nr. 3834, aktenr. 968 (30-10-1902); NL-BdSA, Stadsarchief Breda, ARC0004.1 Inventaris van het archief van Gemeentebestuur Breda, 1815-1925, inv.nr. 1382 (blad 123); NL-AmrRAA, Regionaal Archief Alkmaar, 10.1.2.126 Archief Bevolkingsregisters Alkmaar, 1807-1989, inv.nr. 70 S2 (blad 555); NL-MdbZA, Zeeuws Archief, 1005 Gemeente Middelburg, Afdeling Bevolking, (1863) 1900-1937, inv.nr. 2 (blad 239); NL-MdbZA, Zeeuws Archief, 25 Burgerlijke Stand Zeeland, (1796) 1811-1980, inv.nr. MDB-G-1905, aktenr. 142 (12-4-1905); NL-MdbZA, Zeeuws Archief, 1140 Gemeente Middelburg, Gemeentepolitie, (1852) 1870 – 1993, brievenboek, nr. 238 en 239, en ingekomen stukken 1905. Onder nr. 238 is een brief (12-5-1905) van de commissaris van politie te Middelburg aan de procureur-generaal te 's-Gravenhage betreffende Walter Schneider opgenomen. Ook deze brief komt in het hoofdstuk 'Met uitzetting bedreigd' aan de orde. Zie voor de NV Middelburgsche IJzergieterij en Machinefabriek: <https://www.zeeuwseankers.nl/verhaal/ijzerfabriek-boddaert>. NL-HlmNHA, Noord-Hollands Archief, 3077 Gemeente Schoten, inv.nr. 386 (blad 85); NL-HlmNHA, Noord-Hollands Archief, 358.112 Archiefdeel van (dubbele) registers van de burgerlijke stand van de gemeente Schoten, inv.nr. 11906, aktenr. 75 (12-4-1906), inv.nr. 31905, aktenr. 88 (2-12-1905); *Adresboek van Haarlem 1905/1906*, p. 166, 451, 459 en 573; *Haarlem's Dagblad*, 24-1 en 25-1-1906; NL-ZICO, 1364.3, inv.nr. 36 (blad 80) en inv.nr. 42 (blad 131); NL-AsdSAA, Stadsarchief Amsterdam, 5416 Archief van het Bevolkingsregister, afgedane collectie of overgenomen delen, inv.nr. 213 (blad 97 en 98); NL-AsdSAA, Stadsarchief Amsterdam, 5417 Archief van het Bevolkingsregister: woningboeken, inv.nr. 680 N25 (blad 163) en inv.nr. 704 O4 (blad 56 en 58); NL-ZuRAZ, Regionaal Archief Zutphen, 0308 Plaatsingslijst van het archief van het Bevolkingsregister Zutphen (1842-1990), inv.nr. 88 FF (blad 306). *De Metaalarbeider*, 28-6, 2-8 en 20-12-1913; *Deventer Dagblad*, 17-12-1913. NL-DvCO, Collectie Overijssel locatie Deventer, 1414 Bevolkingsregister Deventer, inv.nr. 2701 (blad 71); NL-DvCO, Collectie Overijssel locatie Deventer, 0724 Burgerlijke stand Deventer, inv.nr. 745, aktenr. 565 (15-10-1914), inv.nr. 788, aktenr. 38 (21-1-1918). *Adresboek voor Deventer*, 1914, p. 3 en 132, 1915-1916, p. 3 en 131, 1917-1918, p. 3 en 130, 1919, p. 3 en 130.

K. Timmerman, *Het voorgeslacht van Aline Schneider – Een bezoek aan Remscheid en Wuppertal*, niet gepubliceerd onderzoek. Korné Timmerman, kleinzoon van Aline, vermeldt hierin dat Walter en Margje de kleine Aline bij hun verhuizing naar Den Bosch hebben achtergelaten bij haar grootouders in Genemuiden.

15. *Gesetz über den Erwerb und den Verlust der Bundes- und Staatsangehörigkeit*

(01.06.1870), § 2, 3 en 5, in: documentArchiv.de [Hrsg.], URL: http://www.documentArchiv.de/nzjh/ndbd/bundes-staatsangehoerigkeit_ges.html.

Wet van den 12den December 1892, op het Nederlandschap en het ingezetenschap, *Staatsblad* 1892, nr. 268, artikel 1a en artikel 5. Dit laatste artikel bepaalde dat bij huwelijk de vrouw de nationaliteit van de man kreeg. De wet regelde ook de positie van de kleinkinderen van immigranten: het kind van een dochter, gehuwd met een Nederlandse man, kreeg het Nederlandschap van rechtswege (artikel 1a). Het kind van een zoon, gehuwd met een Nederlandse vrouw, verkreeg, als het anders stateloos zouden worden, het Nederlandschap eveneens van rechtswege, als zijn vader of, als het kind (juridisch gezien) geen vader had, zijn moeder in het Koninkrijk woonde op het tijdstip van zijn geboorte; en de grootmoeder van vaderszijde of, als er geen (juridische) vader was, de grootmoeder van moederszijde in het Koninkrijk woonde, toen de vader c.q. de moeder werd geboren (artikel 2a). De uitleg van artikel 2a is ontleend aan: *Handleiding Rijkswet op het Nederlandschap 2003*, '3-3. Toelichting ad artikel 3, derde lid, Wetshistorie'.

Wet van den 13den Augustus 1849, tot regeling der toelating en uitzetting van vreemdelingen, *Staatsblad* 1849, nr. 39, artikel 1 t/m 6, artikel 12, 13 en 19. Zie ook: M. Schrover

- (eindred.), *Broncommentaren 5. Bronnen betreffende de registratie van vreemdelingen in de negentiende en twintigste eeuw*, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, Den Haag, 2002, p. 7-34; Stadsarchief Amsterdam, (Uitleg bij de) 'Vreemdelingenregisters 1849-1922': <https://archief.amsterdam/uitleg/indexen/32-vreemdelingenregisters-1849-1922>. Uit de bevolkingsregisters van Genemuiden en uit navraag bij de gemeente Zwartewaterland blijkt dat Aline en Trijntje tijdens hun leven in Genemuiden geen administratieve problemen met betrekking tot hun nationaliteit hebben ondervonden. Ze werden kennelijk als Nederlanders beschouwd.
16. Dit citaat is afkomstig uit *De Metaalbewerker*, 26-3-1904. In *De Metaalarbeider*, het blad van de Landelijke Federatie van Metaalbewerkers, van 31 augustus 1907 is wel een gedicht van Walter opgenomen: „*Kniel „ roept rijkdom „voor mij neder.*”
 17. *De Metaalbewerker*, 14-3, 9-5, 6-6, 4-7, 18-7, 1-8, 29-8, 19-12-1903, 2-1, 16-1, 13-2, 23-4, 19-11-1904, 1-1 en 25-2-1905.
 18. Vlugschrift van Ferdinand Domela Nieuwenhuis, waarin hij de beloftes bij verkiezingen vergelijkt met de uiteenspattende zeepbellen, geblazen door kinderen.
 19. *De Toekomst. Vrij-Socialistisch Orgaan van de Federatie der Zuidelijke Groepen*. In de uitgave van 6 mei 1905 wordt gemeld dat Walter op 29 april de aanzegging kreeg dat hij over veertien dagen wegens slapte ontslagen zou worden. Toen hij op 1 mei vrij nam, kreeg hij de andere dag te horen dat hij niet terug hoefde te komen. In hetzelfde nummer staat een open brief van Walter aan zijn voormalige werkgever. Een week later verscheen in het blad een ingezonden artikel van Walter, waarin hij een boekje over de firma Boddaert opendeed. De commissaris van politie stuurde de krant van 6 mei 1905 en het vlugschrift van Domela Nieuwenhuis met zijn advies mee naar de procureur-generaal.
 20. NL-MdbZA, Zeeuws Archief, 1140 Gemeente Middelburg, Gemeentepolitie, (1852) 1870 – 1993, brievenboek, nr. 238 en 239, en ingekomen stukken 1905. De citaten zijn afkomstig uit nr. 238 van het brievenboek. NL-ZICO, 0724, inv.nr. 24, nr. P. 511, en inv.nr. 130, waarin zich het verzoekschrift aan de commissaris van politie te Zwolle bevindt. Interview op 16 juli 2021 met Dick Schneider, zoon van Hendrik Schneider, en Dick Schneider, zoon van Dirk Schneider, kleinzonen van Walter en Margje; telefoongesprekken met hen op 5 en 6 januari 2022.

Onderzoek in de volgende archieven leverde niets op over problemen met de nationaliteit van Walter Schneider: NL-HaNA, Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie [periode 1876-1914], nummer toegang 2.09.05; NL-HaNA, Ministerie van Justitie, Verbaalarchief, 1915-1956; Kabinetsarchief, 1915-1940, Aanvulling (1946-1975), nummer toegang 2.09.22; NL-HaNA, Ministerie van Justitie: Rijksvreemdelingendienst (RVD) en Taakvoorgangers, nummer toegang 2.09.45; NL-HaNA, Ministerie van Justitie: Toelating van Vreemdelingen Persoonsdossiers, nummer toegang 2.09.5119.

21. Zie: P. Hoekman en J. Houkes, *Het Nationaal Arbeids-Secretariaat 1893-1940. De geschiedenis van de eerste vakcentrale in Nederland*, Amsterdam, 2016, p. 247-253 en 781-782; G. van der Houven (red.), *Een halve eeuw. Gedenkboek van de Algemene Nederlandse Metaalbewerdersbond 1886-1936*, Amsterdam, 1936, p. 100 – 102. *De Metaalbewerker*, 6-5, 17-6-1905 en 17-2-1906.
22. *De Metaalbewerker*, 3-3, 17-3, 31-3, 14-4, 12-5, 23-6 en 21-7-1906; *De Courant*, 17-4-1906; *De Telegraaf*, 17-4-1906 (ochtendeditie); *Het Volksdagblad*, 18-4 en 10-7 -1906. G. v.d. Houwen (red.), *Een halve eeuw*, p. 103-108.
23. *Het Volk. Dagblad voor de Arbeiderspartij*, 3-10-1906; *De Arbeid. Weekblad van het Nationaal Arbeids Secretariaat in Nederland*, 28-7, 25-8 en 20-10-1906; *De Metaalbewerker*, 21-7-1906, 28-9, 9-11, 7-12-1907, 20-6, 12-9-1908, 6-2, 17-4, 1-5 en 5-6-1909; *De Toekomst*, 7-11-1908.

24. *De Metaalarbeider*, jaargangen 1907-1910: passim. Het feuilleton 'Model-fabrieken' staat in: *De Metaalarbeider*, 22-8, 29-8, 5-9, 12-9, 19-9, 26-9 en 10-10-1908. Deze opmerkingen van de redactie treffen we aan in: *De Metaalarbeider*, 30-3-1907, waarin onder 'Correspondentie' staat dat zijn bijdrage in het volgende nummer komt, en 10-7-1909, waarin de redactie meedeelt dat zij 'Hoewel wij moeten woekeren met onze plaatsruimte', op verzoek van Walter een volledige bijlage bij zijn stuk opneemt.
25. *De Metaalbewerker*, 18-7, 25-7, 8-8, 5-9, 3-10, 7-11 en 21-11-1908; *Het Volk*, 10-4-1909.
26. *De Arbeid*, 28-12-1907; NL-AsdIISG, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, Landelijke Federatie van Metaalbewerkers, *Jaarboekje voor 1908* en *Jaarboekje voor 1910* (<https://hdl.handle.net/10622/47922882-BB77-4981-B839-A0B9FD266571>).
27. *De Metaalarbeider*, jaargangen 1910-1913: passim; *De Metaalbewerker*, 16-12-1911. Uiteraard dient hierbij opgemerkt te worden, dat het natuurlijk mogelijk is dat Walter anoniem of onder andere afkortingen is gaan schrijven.
28. *De Vrije Socialist*, 26-11, 10-12, 14-12, 28-12-1910, 21-1, 12-4, 27-5, 26-7, 12-8, 16-8, 1-11 en 4-11-1911 en 6-1-1912; *De Arbeid*, 3-12-1910. Het citaat is ontleend aan de ingezonden brief van Walter in *De Vrije Socialist*, 12-4-1911.
29. NL-AsdIISG, *Socialistische Almanak*, 1912-1918 (<https://hdl.handle.net/10622/60547A72-CCE9-4DE3-8C05-62FF355E3831>; <https://hdl.handle.net/10622/51A524CC-227F-4DBD-A87A-4E3ECF4FF356>).
30. *Het Volk*, 3-10-1906; *De Metaalarbeider*, 11-1-1908, 2-1, 10-4-1909, 1-1, 8-1-1910, 10-6, 26-8, 23-9, 30-9-1911 en 13-7-1912.
31. *De Metaalarbeider*, 21-10, 23-12-1911, 29-1, 10-2, 17-2, 30-3, 27-4, 8-6, 20-7, 17-8, 28-9, 19-10, 9-11-1912, 11-1, 18-1, 8-2, 15-2, 1-3, 15-3, 12-4, 3-5 en 17-5-1913; *De Metaalbewerker*, 18-11, 23-12-1911, 5-10, 12-10, 19-10-1912, 22-2, 1-3 en 10-5-1913; *Deventer Dagblad*, 13-12, 15-12-1911, 1-5-1912, 19-2, 20-2 en 25-4-1913; NL-DvCO, 1414, inv.nr. 2725 (blad 183).
32. *De Metaalarbeider*, 10-5, 17-5, 24-5, 7-6, 28-6, 12-7, 19-7, 26-7 en 2-8-1913; *De Metaalbewerker*, 19-7 en 26-7-1913; *De Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, 10-7-1913; *Deventer Dagblad*, 8-7, 9-7 en 14-7-1913; *Het Katholieke Volk. Organ van de Roomsche-Katholieke Werklieden-Organisaties in Nederland*, 18-7-1913.
33. *De Metaalarbeider*, 16-8, 23-8, 20-9, 11-10, 25-10, 8-11, 15-11, 29-11, 6-12, 20-12-1913 en 3-1-1914; *De Metaalbewerker*, 15-11 en 22-11-1913, waaruit het citaat afkomstig is; *Deventer Dagblad*, 17-12-1913.
34. *De Metaalarbeider*, 17-1, 24-1, 31-1, 7-2, 21-2, 28-2, 7-3, 14-3, 21-3, 28-3, 4-4, 18-4, 25-4, 9-5, 23-5, 30-5, 6-6, 13-6, 20-6, 4-7, 11-7, 25-7, 1-8, 8-8-1914, 20-3, 27-3, 29-5, 11-12-1915, 8-1, 24-6-1916, 13-1, 3-2, 11-8-1917, 21-9, 5-10, 12-10 en 19-10-1918; *Deventer Dagblad*, 12-1, 21-1, 27-1, 13-2, 18-2, 24-2, 27-2, 5-3, 6-3, 12-3, 30-6, 9-11-1914, 5-4, 29-5, 30-9, 1-10, 2-10, 3-10, 4-10, 5-10 en 14-10-1918. *Arnhemsche Courant*, 17-2-1914 (avondeditie); *De Metaalbewerker*, 21-2, 28-3, 11-4, 18-4, 30-5, 1-8, 8-8, 14-11, 28-11-1914, 19-6-1915, 20-1, 28-7, 4-8-1917, 28-9, 12-10 en 19-10-1918; *De Arbeid*, 14-3-1914; *De Standaard. Antirevolutionair Dagblad voor Nederland*, 2-2-1916; *Het Katholieke Volk*, 4-2 en 11-2-1916.
35. *De Metaalarbeider*, 24-6-1916, 22-3-1919, waaruit de tekst van de motie afkomstig is, en 31-7-1920; *Deventer Dagblad*, 18-12-1913, 28-6-1917, 15-7, 20-7 en 22-7-1920; NL-DvCO, Collectie Overijssel locatie Deventer, 0759 Politie Gemeente Deventer, inv.nr. 16, nr. 898/326 (13-9-1918); *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, 12-4-1919. Zie ook het hoofdstuk 'Granaten'.
36. Zie voor het Vluchtoord Uden: <https://www.udenarchief.nl/vluchtoord-uden>.
37. M. Schrover (eindred.), *Broncommentaren 5*, p. 115-118, 122 en 138.

38. NL-DvCO, 0759, inv.nr. 25, nr. 90 (31-3-1919), en inv.nr. 310, nr. 90 (31-3/1-4-1919); NL-HtBHIC, Brabants Historisch Informatiecentrum, 157 Regeringscommissaris Vluchtoord Hontenisse/Uden, 1914 – 1937, inv.nr. 36, nr. 605 (27-3 en 29-3-1919), 614 (28/29-3-1919), 773 (23-4 en 26-4-1919), 793 (26-4 en 28-4-1919); inv.nr. 70, 73, 74.21 (blad 4149), 74.29, 74.30, 74.31 en inv.nr. 74.32. In inv.nr. 74.30 bevindt zich ook een plattegrond van een deel van het kamp.
39. *Deventer Dagblad*, 3-4, 10-4 en 19-4-1919; NL-DvCO, Collectie Overijssel locatie Deventer, 0704, inv.nr. 2267, nr. 579 (2-4-1919); *Recht door Zee*, 5-4 en 12-4-1919; NL-DvCO, 0759, inv.nr. 750, nr. 681 (11-4-1919) en nr. 695 (15-4-1919); *De Arbeid*, 19-4-1919; *Recht voor Allen*, 26-4-1919.
40. Wet van den 17den Juni 1918, houdende nadere voorzieningen in de tegenwoordige buitengewone omstandigheden betreffende het toezicht op hier te lande vertoevende vreemdelingen, *Staatsblad* 1918, nr. 410; Besluit van den 16den Augustus 1918, houdende nadere voorschriften betreffende het toezicht op hier te lande vertoevende vreemdelingen, *Staatsblad* 1918, nr. 521.
41. Kruyt was Kamerlid voor de Bond van Christen-Socialisten. Zijn partij, de SP van Kolthek en de Communistische Partij in Nederland werkten, met behoud van ieders zelfstandigheid, samen in de Revolutionaire Kamerclub. Zie: <http://hdl.handle.net/10622/3E3AF8CD-577F-4C54-AF7B-82159D97968D>.
42. 'VRAGEN van den heer Kolthek betreffende de arrestatie en het overbrengen naar het vluchtoord van den Duitscher Walter Schneider met zijn gezin (Ingezonden 5 Mei 1919), in: Aangangsel Tweede Kamer 1918-1919, nummer 359 (https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19181919/0000322610/1/pdf/SGD_19181919_0000651.pdf). *Deventer Dagblad*, 4-3, 19-3 en 6-5-1919; *Recht voor Allen*, 14-6-1919, waaruit het citaat uit de reactie van Kolthek afkomstig is. *Het Vaderland*, 6-5-1919 (avondeditie), 29-5-1919 (ochtendeditie); *Algemeen Handelsblad*, 6-5-1919 (avondeditie); *De Vrije Socialist*, 10-5-1919; *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 27-5-1919 (ochtendeditie); *De Telegraaf*, 29-5-1919.
43. NL-HtBHIC, 157, inv.nr. 38, nr. 2447 (31-10 en 3-11-1919), 2463 (5-11 en 6-11-1919), 2476 (8-11 en 10-11-1919), 2483 (11-11-1919), 2491 (12-11-1919), 2505 (14-11-1919) en 2514 (12-11 en 15-11-1919); NL-EbSNWV, Streekarchivariaat Noordwest-Veluwe, 5002 Gemeentebestuur Harderwijk, 1813 – 1943, inv.nr. 1002 (blad 30); 5249 Bevolkingsregistratie Harderwijk, 1811 – 1995, inv.nr. 22, aktenr. 263 (29-11-1920); NL-HaNa, Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Binnenlandse Zaken: Opperleiding der Nieuwe Vluchtelingenkampen en Interneringsdepot, nummer toegang 2.04.78, inv.nr. 6: rapport (7-5-1920) van de barakcommandant, waaruit het citaat afkomstig is. Zie voor de terugkeer van de Schneiders naar Deventer het hoofdstuk 'Terug in Deventer'.
44. *De Metaalarbeider*, 24-6-1916 en 31-7-1920; *Deventer Dagblad*, 15-7, 20-7, waaruit het citaat afkomstig is, en 22-7-1920.
45. NL-DvCO, 1414, inv.nr. 2685 (blad 99), inv.nr. 2727 (blad 192) en inv.nr. 2737 (blad 138); *Adresboek voor Deventer*, 1920-1921, p. 23-24, 28, 68, 76, 1922, p. 146, 1924, p. 28 en 163, en 1926-1927, p. 3 en 156; NL-HaCBG, CBG, Centrum voor familiegeschiedenis, 's-Gravenhage, uittreksel persoonskaarten Walter Schneider en Margje Bekendam; *De Metaalarbeider*, 1-2, 16-8-1919 en 11-12-1920. Onderzoek in de volgende archieven naar een mogelijk beroep van Walter tegen zijn verbanning leverde geen resultaten op: NL-HtBHIC, Brabants Historisch Informatie, 24 Rechtbank in 's-Hertogenbosch, 1838-1930; NL-AhGIdA, Gelders Archief, 0517 Arrondissementsrechtbank en Parket van de Officier van Justitie te Zutphen; NL-ZICO, Collectie Overijssel locatie Zwolle, 0108.1 Arrondissementsrechtbank en Parket van de Officier van Justitie te Zwolle. *Deventer Dagblad*, 12-2, 16-7, 10-12-1937, 21-4 en 23-4-1958. Het verhaal

- van het abrupte einde van Walters drankgebruik vertelde Dick Schneider, zoon van Dirk, tijdens het interview op 16 juli 2021.
46. NL-DvCO, 0759, inv.nr. 794, nr. 471: Consul Duitsch; nr. 471/549: Schneider W.; inv.nr. 751, nr. 471 (4-3-1921) en nr. 549 (25-3-1921); inv.nr. 757, nr. 729 (31-3-1927); inv.nr. 619-6, nr. 37: de correspondentie (14-9 en 21-9-1937) tussen de inspecteur van de Koninklijke Marechaussee en de commissaris van politie. Uit de brief van 21-9-1937 is het citaat afkomstig.
 47. Politisches Archiv des Auswertigen Amts, Berlin, RAV 8/150: 26 Sta. Schneider; *Gesetz über den Erwerb und den Verlust der Bundes- und Staatsangehörigkeit* (01.06.1870), §13 en §21, in: documentArchiv.de [Hrsg.], URL: http://www.documentArchiv.de/nzjh/ndbd/bundes-staatsangehoerigkeit_ges.html; NL-DvCO, 1414, inv.nr. 395 (Schneider, Walter); NL-ZICO, 1364.3, inv.nr. 32 (Bekendam, Dirk/Jan; Bekendam, Jan), inv.nr. 33 (Harm van der Haar), 36 (blad 80) en 42 (blad 131). Onderzoek in de volgende archieven leverde niets omtrent Walter Schneider zijn problemen met betrekking tot zijn stateloosheid op: NL-HaNA, Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie [periode 1876-1914], nummer toegang 2.09.05; NL-HaNA, Ministerie van Justitie, Verbaalarchief, 1915-1956; Kabinetsarchief, 1915-1940, Aanvulling (1946-1975), nummer toegang 2.09.22; NL-HaNA, Ministerie van Justitie: Rijksvreemdelingendienst (RVD) en Taakvoorgangers, nummer toegang 2.09.45; NL-HaNA, Ministerie van Justitie: Toelating van Vreemdelingen Persoonsdossiers, nummer toegang 2.09.5119.
 48. *Deventer Dagblad*, 19-4, 21-4 en 23-4-1958; NL-HaCBG, CBG Centrum voor familiegeschiedenis, 's-Gravenhage, uittreksel persoonskaart Margje Bekendam.